

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Кафедра міжнародних відносин

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: «ПРОКСИ КОНФЛІКТ МІЖ ІРАНОМ ТА ІЗРАЇЛЕМ»

Виконала: студентка

II року навчання ОР Магістр
групи МВз-2м

спеціальності: 291 «Міжнародні
відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Савчак Уляна Іванівна

Науковий керівник:

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри
міжнародних відносин

Голуб'як Н.Р.

Рецензент:

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Гаврилишин П.М.

Допущено до захисту

« ____ » _____ 2025 р.

Івано-Франківськ, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПРОКСІ-КОНФЛІКТІВ	8
1.1 Поняття проксі-конфліктів: визначення, особливості та значення в сучасному світі	8
1.2 Відносини між Іраном та Ізраїлем до Ісламської революції 1979 року	18
1.3 Зміна зовнішньої політики Ірану після Ісламської революції	29
РОЗДІЛ II ПРОКСІ-АКТОРИ В КОНФЛІКТІ МІЖ ІРАНОМ ТА ІЗРАЇЛЕМ...	36
2.1. «Хезболла» як головний проксі-актор Ірану в Лівані	36
2.2 Роль ХАМАС у реалізації іранських стратегічних інтересів.....	44
РОЗДІЛ III ІНСТРУМЕНТИ ТА НАСЛІДКИ ПРОКСІ-КОНФЛІКТУ	52
3.1. Військова підтримка: постачання зброї та підготовка проксі-акторів	52
3.2 Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту.....	57
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Дослідження проксі-конфлікту між Ісламською Республікою Іран та Державою Ізраїль набуває виняткової актуальності в умовах сучасної трансформації міжнародної системи та зростання рівня регіональної нестабільності на Близькому Сході. Цей конфлікт давно вийшов за межі двостороннього протистояння, перетворившись на одну з ключових осей напруги, яка визначає безпекову архітектуру всього регіону та має глобальні наслідки.

По-перше, системна актуальність обумовлена тим, що ірано-ізраїльський проксі-конфлікт є класичним, але водночас еволюційним прикладом гібридної війни та непрямого протистояння. Використання проксі-акторів (зокрема, «Хезболли» у Лівані та ХАМАС у Палестинських територіях) дозволяє основним гравцям уникати прямої повномасштабної війни, але при цьому ефективно досягати стратегічних цілей, що вимагає глибокого теоретичного осмислення феномену проксі-конфліктів як такого.

По-друге, регіональна актуальність зросла критично після серії ескалацій (зокрема, збройних конфліктів у Секторі Гази та сутичок на лівано-ізраїльському кордоні, а також прямих обмінів ударами 2024 року). Ці події демонструють перехід від «холодної війни тіней» до потенційної «гарячої» регіональної конфронтації. Розуміння механізмів, які використовує Іран для проектування сили, є життєво необхідним для прогнозування подальшого розвитку ситуації на Близькому Сході.

По-третє, практична актуальність для світу полягає у вивченні іранської моделі експорту революційних ідей та військового впливу через недержавні суб'єкти. Іранська мережа проксі-акторів слугує джерелом поширення дестабілізації, а її досвід може бути використаний іншими державами-ревізіоністами. Дослідження інструментів протидії цим мережам має пряме значення для формування національної безпекової політики та зміцнення міжнародних коаліцій.

Саме тому системний аналіз еволюції, акторів, інструментів та наслідків ірано-ізраїльського проксі-конфлікту є вкрай важливим для сучасної політичної науки та міжнародної безпеки.

Мета дослідження: полягає у комплексному аналізі еволюції та сутнісних характеристик проксі-конфлікту між Іраном та Ізраїлем, визначенні ключових акторів, інструментів реалізації їхніх стратегічних інтересів та оцінці регіональних і міжнародних наслідків цього протистояння.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Систематизувати теоретичні основи проксі-конфліктів, включаючи їхнє визначення, особливості та місце в сучасній системі міжнародних відносин.
2. Проаналізувати характер відносин між Іраном та Ізраїлем у період до Ісламської революції 1979 року.
3. Виявити ключові зміни у зовнішній політиці Ірану після Ісламської революції.
4. Дослідити роль, структуру та стратегічну значущість ліванської «Хезболли» як головного проксі-актора Ірану.
5. Визначити місце ХАМАС у реалізації іранських стратегічних цілей.
6. Проаналізувати інструменти військової підтримки, які використовує Іран для постачання озброєння та підготовки проксі-акторів.
7. Оцінити ефективність та роль міжнародних організацій у спробах врегулювання та деескалації конфлікту.

Об'єкт дослідження: феномен проксі-конфліктів у сучасній системі міжнародних відносин.

Предмет дослідження: механізми, стратегічні актори, інструменти реалізації та регіональні наслідки проксі-конфлікту між Іраном та Ізраїлем у період 1979–2025 років.

Хронологічні рамки дослідження: охоплюють період з 1979 року до сьогодні (включно з 2025 роком).

Нижня межа (1979 р.) обрана як відправна точка, оскільки Ісламська революція в Ірані кардинально змінила його зовнішньополітичний курс з союзницького на відверто ворожий щодо Ізраїлю, заклавши основу для проксі-протистояння.

Верхня межа (2025 р.) дозволяє охопити найновіші тенденції та ескалації, включаючи аналіз наслідків прямого військового обміну ударами та поточну динаміку протистояння у Лівані та Газі, забезпечуючи максимальну актуальність роботи.

Географічні межі дослідження: охоплюють регіон Близького Сходу та акцентуються на наступних територіях:

1. Іран та Ізраїль (як основні суб'єкти конфлікту).
2. Ліван (як головний майданчик проксі-активності «Хезболли»).
3. Палестинські території (Сектор Гази) – як ключовий осередок впливу ХАМАС.
4. Сирія та Ірак (як транзитні та оперативні зони для іранських поставок).

Методи дослідження. Для забезпечення всебічного та глибокого аналізу проблеми в роботі використано комплекс взаємодоповнюючих загальнонаукових та спеціальних методів:

1. Метод системного аналізу: Дозволяє розглядати проксі-конфлікт як складну динамічну систему, де Іран та Ізраїль є головними суб'єктами, а «Хезболла» та ХАМАС – функціональними елементами. Використовується для виявлення взаємозв'язків між цілями Ірану та діями його проксі.
2. Історичний метод: Застосовується у Розділі I для реконструкції еволюції ірано-ізраїльських відносин, виявлення

історичних передумов конфлікту та хронологічного вивчення зародження проксі-мережі.

3. Порівняльний метод: Використовується у Розділі II для зіставлення стратегічних ролей «Хезболли» та ХАМАС у структурі іранської «Осі опору» (Axis of Resistance) та визначення їхніх відмінностей та спільних рис як проксі-акторів.

4. Структурно-функціональний метод: Дозволяє проаналізувати внутрішню структуру та функціональне призначення ключових проксі-акторів, а також визначити роль міжнародних інституцій (ООН, міжнародне право) у врегулюванні.

5. Контент-аналіз: Застосовується для аналізу офіційних заяв, доктринальних документів Ірану, звітів міжнародних організацій (наприклад, RAND Corporation, CSIS) та публікацій провідних ЗМІ, що стосуються військової підтримки та логістики.

6. Метод прогнозування (елементи): Використовується у Висновках для оцінки потенційних сценаріїв розвитку проксі-конфлікту в найближчій перспективі.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проблема ірано-ізраїльського проксі-конфлікту має міждисциплінарний характер і знаходиться на перетині міжнародних відносин, конфліктології, політології Близького Сходу та безпекових студій.

Теоретичні основи проксі-конфліктів ґрунтовно розроблені у працях західних науковців, зокрема Д. Баймана (D. Vuman), Г. Тілема (H. Tilema), К. Дойча (K.W. Deutsch), які сформулювали класичні визначення та типології непрямого протистояння.

Проксі-актори («Хезболла» та ХАМАС) є предметом інтенсивного вивчення. Ролі «Хезболли» присвячені фундаментальні праці Дж. Нейгла (J. Nagle) та М.Кленсі (M. Clancy), У. Макдиси (Makdisi, U), а також М. Левітта (M. Levitt). Діяльність ХАМАС та його зв'язок з Іраном досліджували С. К.

Мітчелл (S. C. Mitchell), Т. Р. Фінні (T. R. Phinney). Українська сторона також приєдналася до цієї теми, а саме В. Д. Дзюбенко та Я. І. Завада

Інструменти та наслідки конфлікту розкриваються у звітах та статтях С. Джонса (S. G. Jones), Д. Баймана (D. Buman), А. Палмера (A. Palmer), Р. Маккейба (R. McCabe), С. Хараззі (S. Kharrazi), які наголошують на військових та фінансових механізмах підтримки. Роль міжнародних організацій вивчали Н. Касра (N. Kassra) та П. К. Керр (P. K. Kerr).

Попри значний масив напрацювань, залишається потреба у комплексному дослідженні, яке б об'єднало ці три виміри (теорія, актори, інструменти) у єдину систему, а також інтегрувало найновіші події 2024–2025 років для оцінки трансформації «холодної» фази конфлікту.

Теоретичне значення:

- полягає у поглибленні теоретичного розуміння сутності та особливостей проксі-конфліктів, що дозволяє уточнити понятійно-категоріальний апарат сучасної конфліктології та міжнародних відносин;
- систематизація стратегій та тактик, які використовує Іран для проектування сили через недержавних акторів, збагачує знання про гібридні загрози та непрямі методи ведення війни.

Практичне значення роботи. Магістерська робота має практичне значення у навчальних програмах, де її результати можуть бути використані на лекціях та семінарах з міжнародних відносин і політології. Крім того, вона може послужити основою для подальших досліджень у цій галузі, сприяючи розширенню знань і аналізу в міжнародних відносинах.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів та семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (59 позицій). Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПРОКСІ-КОНФЛІКТІВ

1.1 Поняття проксі-конфліктів: визначення, особливості та значення в сучасному світі

Проксі-війни – це форма збройного протистояння, у якій треті сторони беруть участь опосередковано, без прямого залучення у бойові дії, проте з чітким наміром вплинути на стратегічний перебіг і кінцевий результат конфлікту. Такі війни розгортаються через складну систему взаємовідносин між донором – державою або недержавним актором, який залишається формально зовнішнім до безпосередньої динаміки конфлікту, – та його проксі-акторами (посередниками), які виконують роль інструментів реалізації інтересів цього бенефактора. Саме через цих посередників здійснюється передача матеріальних ресурсів, озброєння, фінансування, а також надання навчальної чи організаційної підтримки, що дозволяє донору впливати на хід подій, зберігаючи при цьому певну політичну дистанцію й заперечуваність своєї участі.

Такі втручання «на відстані витягнутої руки» здійснюються нібито з метою максимізації інтересу при одночасній мінімізації ризику. Коротко кажучи, проксі-війни є логічною заміною для держав, які прагнуть просувати власні стратегічні цілі, але водночас уникають прямого, дорогого та кровопролитного військового протистояння [40].

До основних форм і способів ведення проксі-війн належать:

- фінансова, технічна та військова підтримка проксі-сил (постачання зброї, техніки, ресурсів);
- спонсорство терористичних та повстанських угруповань, а також політичних опозиційних сил у ворожих державах;
- проведення інформаційної війни (пропаганда, дезінформація, кібератаки);

- відправлення військових радників, консультантів і спеціальних підрозділів;
- створення баз і пунктів підтримки у країнах-сателітах;
- технологічна підтримка (розвідка, зв'язок, кібератаки);
- застосування економічного тиску (санкції, бойкоти);
- проведення спільних, але формально «непрямих» військових операцій.

Ефективність і специфіка проксі-війни залежать від геополітичних інтересів, релігійних, етнічних чи ідеологічних сперечання, доступу до ресурсів, геостратегічного положення та внутрішньої стабільності регіонів. Часто такі війни виникають у результаті боротьби за вплив, контроль над ринками, енергетичними або логістичними маршрутами.

Важливою частиною проксі-конфліктів є інформаційна та економічна війна, через яку держави-ініціатори впливають на громадську думку, підривають довіру до урядів супротивників і захищають власні економічні інтереси [7].

Типові етапи розвитку проксі-війни включають: наростання політичної й соціальної напруженості, підготовку і озброєння проксі-сил, провокації та ескалацію конфлікту, відкриті бойові дії, гуманітарну кризу, дипломатичні спроби врегулювання, міжнародне втручання, мирні переговори та постконфліктне відновлення.

Наслідки проксі-війн мають довготривалий характер і включають:

- дестабілізацію політичної ситуації у державах;
- загострення етнічних і соціальних суперечностей;
- руйнування економічної інфраструктури;
- гуманітарні катастрофи;
- погіршення міждержавних відносин;
- поширення насильства та втрат серед цивільного населення.

Кінцеві результати таких конфліктів можуть бути різними – від перемоги однієї зі сторін до збереження статус-кво або тривалого «замороженого»

конфлікту. У ряді випадків проксі-війни призводять до появи нових або відновлення старих збройних протистоянь.

Після завершення проксі-війни ініціатори часто прагнуть утримати контроль над постконфліктною ситуацією, впливаючи на політичні процеси в країнах-реципієнтах. Міжнародна реакція на такі конфлікти має вирішальне значення для встановлення стабільності та запобігання повторним загостренням.

У межах дослідження феномену проксі-конфліктів важливим є визначення типології проксі-акторів, тобто суб'єктів, які безпосередньо здійснюють воєнні або політичні дії від імені держави-активатора. Залежно від характеру залучення та рівня автономності таких акторів, можна виокремити два основні типи проксі: примусові та добровільні.

Проксі, що діють під примусом, залучаються до війни всупереч власній волі, зазвичай унаслідок політичного або військового тиску з боку держави-активатора. Їхня участь у конфлікті має вимушений характер, що обмежує їхню ініціативність, але забезпечує повніший контроль із боку ініціатора війни.

Добровільні проксі – це суб'єкти, які погоджуються на участь у конфлікті з власних мотивів або внаслідок стратегічної вигоди. Усередині цієї групи можна виділити три підтипи:

1. Проксі з власним конфліктом проти місцевого супротивника. Такий актор уже має політичну, ідеологічну чи територіальну зацікавленість у протистоянні, а співпраця з активатором дозволяє йому досягти власних цілей. У цьому випадку інтереси сторін частково збігаються, що підвищує ефективність взаємодії та знижує потребу у значній компенсації.

2. Проксі, який не має прямих інтересів у конкретній війні, але діє з метою зміцнення відносин з активатором. Для таких суб'єктів участь у проксі-конфлікті є засобом політичного зближення або отримання підтримки у майбутньому.

3. Проксі, який не має власних інтересів ні у війні, ні у відносинах з активатором, але очікує матеріальної або політичної винагороди. Це найменш стабільний тип проксі, оскільки його участь визначається виключно рівнем вигоди, а не спільністю стратегічних цілей.

Найбільш ефективним для держави-активатора є перший тип добровільного проксі, оскільки такий суб'єкт володіє власною мотивацією до ведення бойових дій, потребує менше зовнішніх стимулів та має ідеологічне «виправдання» своїй участі у конфлікті. Це підвищує рівень його стійкості, бойової готовності та лояльності у процесі реалізації завдань, поставлених активатором.

Проксі-війни варто розглядати як у міжнародному, так і в локальному контексті, оскільки ці рівні часто взаємодіють, формуючи загальну динаміку конфлікту. Історично держави використовували локальні події – наприклад, громадянські війни – як інструмент для досягнення ширших геополітичних цілей, зокрема послаблення суперників або поширення власного впливу. Так, під час Тридцятилітньої війни Франція та Іспанія приховано підтримували відповідні релігійні табори в межах Священної Римської імперії; у період Громадянської війни в США Велика Британія, постачаючи зброю Конфедерації, прагнула забезпечити собі політичну й економічну вигоду; а під час Франко-пруської війни Британія опосередковано допомагала французам, аби послабити Пруссію. З розвитком промислової революції та зростанням виробництва зброї проксі-втручання стало ще дієвішим інструментом геополітичного впливу.

У ХХ столітті війни через посередників набули системного характеру. США, формально зберігаючи нейтралітет, використовували Антанту як проксі у Першій світовій війні, а пізніше – подібні стратегії під час Другої світової. У добу Холодної війни такий підхід став домінантним: замість відкритих вторгнень наддержави дедалі частіше діяли через своїх союзників, групи чи рухи, підтримуючи їх фінансово, технічно й військово [56]. Таким чином,

проксі-війни утвердилися як характерна форма сучасних міжнародних конфліктів, що дозволяє великим акторам досягати власних стратегічних цілей, уникаючи прямої участі у бойових діях.

Попри численні спроби визначити сутність проксі-війни, у наукових колах досі немає єдиної дефініції. Ще у 1964 році Карл Дойч описав її як «міжнародний конфлікт між двома іноземними державами, що відбувається на території третьої країни, маскуючись під внутрішній конфлікт цієї держави та використовуючи її ресурси для досягнення зовнішніх цілей» [18]. Однак це визначення є надто державоцентричним і не враховує роль недержавних акторів, які дедалі частіше стають ключовими гравцями у сучасних конфліктах.

Проксі-війни не варто зводити лише до регіональних війн, що віддзеркалюють боротьбу наддержав, або до випадків прямого військового втручання. Йдеться про конфлікти, де зовнішня сила впливає опосередковано – через посередників, які вже залучені у бойові дії. Таким чином, терміни «проксі-війна» та «проксі-втручання» можна вважати взаємозамінними, адже у більшості випадків війна вже триває, а зовнішнє втручання лише підсилює її.

Річард Нед Лебоу визначив такі конфлікти як «проміжний стан» – ні повна війна, ні мир, що точно відображає характер протистоянь часів Холодної війни [38]. Водночас цей тип конфліктів довго залишався поза увагою дослідників безпеки, хоча, за підрахунками К. Дж. Голсті, близько 30% усіх воєн 1945–1995 років супроводжувалися зовнішнім втручанням [25]. Однією з найвагоміших наукових спроб концептуалізувати проксі-війни як самостійний об'єкт дослідження стала праця ізраїльського дослідника Якова Бар-Сіман-Това, опублікована в середині 1980-х років. У ній автор сформулював дев'ять ключових аналітичних запитань, покликаних окреслити «війну через посередництво» як окрему та унікальну категорію збройного конфлікту.

1. Чи можна класифікувати як проксі-війну ту, у яку зовнішня сила втручається безпосередньо? – Ні. Непряме втручання є фундаментальним елементом проксі-війни.

2. Чи є обов'язковим, щоб обидві малі держави в локальній війні виступали проксі для зовнішньої сили? – Ні. Припущення, що проксі-війни ґрунтуються виключно на міждержавних конфліктах, є помилковим. Такі війни рідко бувають симетричними у наданні проксі-підтримки. Крім того, вони не обмежуються лише «малими державами», які діють як посередники, адже проксі-війни можуть виникати й на основі інших типів конфліктів, залучаючи великі держави або недержавних акторів.

3. Чи можемо ми розглядати війну як проксі для однієї сторони, але не для іншої? – Так. Наприклад, радянська окупація Афганістану 1979–1989 років для СРСР була формою прямого втручання із розгортанням власних військ на підтримку союзного режиму. Для США ж це була можливість вести проксі-війну, фінансуючи та озброюючи моджахедів, які боролися проти радянських сил. Отже, один і той самий конфлікт міг одночасно бути прямим для однієї сторони й проксі-війною – для іншої.

4. Чи достатньо, щоб одна зовнішня сторона розглядала конфлікт як проксі-війну, аби визначити його як такий, чи необхідна участь кількох зовнішніх акторів? – Ні. Класифікація конфлікту як проксі-війни не обов'язково має виходити від самих держав-учасниць. Часто зовнішні актори називають такі дії «іноземною внутрішньою допомогою», «здійсненням впливу на відстані» чи використовують інші евфемізми.

5. Чи визначається проксі-війна тим, що зовнішні сторони її такою вважають, чи це мають визнавати сторони локального конфлікту? – Ні. Як правило, самі залучені сторони рідко описують себе як учасників проксі-війни. Це радше робить міжнародна спільнота, яка спостерігає ззовні. Важливішим, ніж питання «хто кого запросив» (чи то клієнтська держава, чи то донор), є те, як саме наявність зовнішньої військової чи фінансової підтримки впливає на динаміку війни.

6. Як відрізнити відносини проксі від відносин альянсу? – Іноді це складно. Часто саме існуючі союзницькі зв'язки стають підставою для запиту або пропозиції проксі-втручання. Проте союз передбачає договірну лояльність і готовність ділити «тягар крові» заради спільної мети, тоді як стратегія проксі-війни навпаки — дозволяє донору уникнути цього тягара. Тому проксі-відносини є набагато тимчасовими, мінливішими й опортуністичними, ніж альянси, які зазвичай базуються на спільній ідентичності чи сприйнятті загроз.

7. Коли велика держава допомагає малій, а коли – використовує її? – Це залежить від мотивів втручання. Як зазначав Бертиль Дунер, під час таких втручань вирішальним є поняття «сумісності інтересів». Саме воно лежить в основі відносин «бенефактор – проксі» й визначає взаємну вигоду, якщо стратегічна мета проксі-війни буде досягнута. Водночас ці відносини завжди мають асиметричний характер – між потужною, ресурсно забезпеченою державою та менш впливовим актором (державним або недержавним).

8. Чи може велика держава діяти як проксі для малої? Так, іноді – навіть несвідомо. Наприклад, вторгнення США до Іраку 2003 року та повалення режиму Саддама Хусейна фактично реалізувало довгострокові стратегічні інтереси Ірану, зміцнивши його позиції як домінантним регіональної сили, попри відсутність такого наміру з боку Вашингтона. Тобто досягнення стратегічної мети через посередництво не завжди є усвідомленим чи навмисним.

9. Чи обмежується поняття «війна через посередництво» лише взаємодією між великими державами та малими країнами? – Ні. Проксі-війни не є виключно міждержавним явищем. Особливо після завершення Холодної війни дедалі активніше у них беруть участь недержавні актори. Наприклад, Сирія використовувала ХАМАС як проксі для нападів на Ізраїль. У третьому розділі детальніше розглядається, хто саме бере

участь у проксі-війнах і яким є баланс між державними та недержавними акторами [6].

Дослідження Даніеля Баймана демонструє, що проксі-війни використовуються провідними державами як інструмент впливу на регіональні баланси сил. Так, Сполучені Штати Америки активно підтримували афганських моджахедів у 1980-х роках для протидії радянській присутності в Афганістані, а Радянський Союз – свої проксі-структури у В'єтнамі, Анголі та на Близькому Сході. У XXI столітті практика ведення війн через посередників набула нових форм: Іран, Росія, Туреччина, Саудівська Аравія та Ізраїль широко використовують мережі партнерів і союзників для реалізації власних стратегічних інтересів [17].

Особливе місце серед сучасних прикладів посідає протистояння між Іраном та Ізраїлем. Іран активно використовує недержавних акторів – таких як «Хезболла» у Лівані, шийтські воєнізовані формування в Іраку та Ємені – як інструмент тиску на Ізраїль і для розширення свого регіонального впливу. Ізраїль, своєю чергою, веде політику протидії цим мережам через цілеспрямовані операції у Сирії, Лівані та секторі Газа, намагаючись обмежити військову присутність Ірану та його союзників поблизу своїх кордонів. Таким чином, взаємодія цих двох держав є яскравою ілюстрацією сучасного проксі-протистояння, у якому пряма війна замінюється системою локальних конфліктів, спрямованих на стратегічне стримування супротивника.

Загалом, проксі-війни можна розглядати як форму «війни з обмеженою відповідальністю», де держава-бенефіціар мінімізує політичні ризики та людські втрати, водночас зберігаючи здатність впливати на геополітичні процеси. Проте, така стратегія не позбавлена загроз: держава не завжди контролює дії своїх проксі, що може призвести до небажаних наслідків — зокрема, ескалації конфлікту, гуманітарних криз чи втрати міжнародного авторитету.

Велика держава не може вважатися проксі, навіть якщо вона у певних випадках втручається у локальну війну, щоб запобігти поразці свого клієнта чи

союзника. Таке військове втручання розглядається радше як реалізація зобов'язань перед меншою державою, а не як ведення війни через посередника. Малий союзник, своєю чергою, може використовувати власну слабкість як інструмент тиску – змушуючи велику державу втрутитися, щоб уникнути власної військової поразки. Він може погрожувати крахом або поразкою, якщо не отримає достатньої підтримки. У такій ситуації велика держава допомагає своєму союзникові не для того, щоб воювати замість нього, а щоб не допустити його розгрому.

Ганс Моргентау у 1960-х роках зазначав, що пряме втручання третіх сторін було традиційним інструментом зовнішньої політики, який слугував досягненню національних інтересів. Однак у сучасному світі дедалі більшого поширення набули непрямі, або ж проксі-втручання, коли держава або недержавний актор уникає відкритого застосування власних військ, натомість діє через посередників – інші держави, збройні формування чи політичні рухи [43]. Такі дії відрізняються від прямих інтервенцій, за яких держава безпосередньо вводить свої війська на територію іншої країни й несе «кровну ціну» за реалізацію стратегічної мети. Натомість проксі-війна дозволяє уникнути цього ризику, оскільки бойові дії ведуться чужими руками. Класичним прикладом є громадянська війна в Анголі 1975 року, коли Куба здійснила військове втручання від імені СРСР, який забезпечував фінансування й озброєння, але не вводив власних військ [2].

Важливо також розмежовувати проксі-втручання та приховані операції. Згідно з визначенням ЦРУ, останні передбачають дії, спрямовані на вплив на уряди, події чи організації таким чином, щоб неможливо було прямо приписати їх державі-спонсору. Вони можуть включати політичну, економічну, пропагандистську або парамілітарну діяльність. На відміну від проксі-війни, приховані операції часто передбачають використання власних агентів або спецпідрозділів на території іншої держави, що фактично є формою прямого втручання. Проксі-війна ж базується на опосередкованій участі, коли держава підтримує або фінансує інші сили, які діють у її стратегічних інтересах.

Сучасні тенденції ведення воєн свідчать про поступову трансформацію характеру збройних конфліктів, де поряд із традиційними проксі-формами дедалі більшого значення набувають технологічні інструменти – передусім роботизовані системи та безпілотні літальні апарати. Використання таких засобів стало ключовим у війні в Афганістані, де США та Центральне розвідувальне управління активно застосовували дрони на території Федеративно адміністрованих племінних районів Пакистану для знищення лідерів терористичних угруповань, зокрема «Аль-Каїди».

Як зазначав тодішній директор ЦРУ Леон Панетта, удари дронів стали «єдиним інструментом у боротьбі з керівництвом Аль-Каїди». У 2012 році газета The New York Times оприлюднила інформацію, що президент Барак Обама особисто контролював «kill list» – перелік цілей для ліквідації за допомогою БПЛА, залишаючи за собою остаточне рішення про застосування удару. Такий підхід став предметом гострих дискусій у політичних та наукових колах: одні вважали його ефективним засобом точкового усунення терористів, інші – короткотерміновим тактичним рішенням, яке відвертає увагу від розробки довгострокової стратегії боротьби з ісламським екстремізмом [51].

Попри критику, США продовжили розвивати програму використання дронів через їхню маневровість, відсутність ризику для життя пілотів і відносно невисоку вартість. Наприклад, один дрон Predator коштує близько 4,5 млн доларів, що у 85 разів дешевше, ніж винищувач F-22 Raptor, і може перебувати в повітрі до 24 годин [53, с. 33].

Однак важливо наголосити, що відсутність людини-пілота не перетворює дрони на «нових проксі у небі». Незважаючи на дистанційне керування, вони виконують пряму військову функцію від імені держави, несучи офіційні розпізнавальні знаки збройних сил США. Таким чином, війна з використанням БПЛА залишається формою прямого втручання, а не проксі-війни, адже не передбачає делегування бойових дій третім сторонам.

Використання дронів у наш час стало невід'ємним елементом сучасних проксі-конфліктів, де держави передають або постачають безпілотні технології

своїм союзникам чи підконтрольним збройним формуванням. Зокрема, Іран активно застосовує дрони як інструмент непрямого впливу, передаючи власні розробки, такі як *Shahed-131* та *Shahed-136*, ліванському угрупованню «Хезболла», еменським хуситам, а також використовуються вони в атаках на об'єкти в Ізраїлі та на позиції союзників США в регіоні. Така стратегія дозволяє Ірану здійснювати військові дії, уникаючи прямої конфронтації та водночас розширюючи свій вплив на Близькому Сході. Аналогічні процеси спостерігаються і з боку інших держав, зокрема Росії, яка застосовує іранські дрони у війні проти України.

Таким чином, технологічні засоби, зокрема безпілотники, стали фактичним інструментом реалізації проксі-війни у XXI столітті, розмиваючи межу між прямим і непрямим втручанням та створюючи нові виклики для міжнародного права, безпеки й системи колективної відповідальності держав.

1.2 Відносини між Іраном та Ізраїлем до Ісламської революції 1979 року

Після 1918 року Палестина перебувала під британським мандатом Ліги Націй. Цей напівколоніальний період став часом процвітання сіоністського руху, який активно заохочував імміграцію, прагнучи створити єврейську державу. Зростання єврейського населення різко загостило напруженість з арабською більшістю, що прагнула незалежності, спричиняючи численні сутички, які британській владі доводилося придушувати з обох сторін. Ослаблена Другою світовою війною та нездатна впоратися з суперечливими вимогами, Велика Британія передала розв'язання «палестинського питання» до ООН. У травні 1947 року Спеціальний комітет ООН (UNSCOP), серед членів якого був Іран, був сформований для розробки рішення. Більшість комітету запропонувала план поділу Палестини на арабську та єврейську держави з міжнародним управлінням Єрусалимом. Варто відзначити, що Іран, Індія та

Югославія виступили проти цього плану, аргументуючи це тим, що таке рішення не принесе стабільності, а лише спровокує подальше насильство в регіоні.

На той час Іран очолював шах Мохаммед Реза Пехлеві, другий монарх династії Пехлеві. Його батько, Реза Шах, захопив владу у 1921 році, усунувши династію Каджарів, а у 1941 році був повалений британцями та радянськими військами, які поставили на престол його молодого сина.

Ще до моменту заснування Ізраїлю Мохаммед Реза Шах висловлював занепокоєння, що поділ Палестини стане неминучим джерелом тривалих регіональних конфліктів. Династія Пехлеві дотримувалася позиції, що єдиний шлях до миру полягає у створенні єдиної федеративної держави, яка б передбачала єврейську та арабську автономії. Хоч застереження Тегерана, 29 листопада 1947 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію 181, і наступного року Давид Бен-Гуріон проголосив незалежність держави Ізраїль. Відповідно до свого голосування проти поділу, Іран відмовився від офіційного визнання Ізраїлю, і ця позиція зберігалася протягом усього 37-річного правління шаха [47, с. 20].

Створення Ізраїлю одразу поставило Іран перед геополітичною дилемою, яка визначала їхні подальші відносини. З одного боку, поява неарабської, прозахідної держави на Близькому Сході могла стати елементом посилення безпеки Ірану, нейтралізуючи його традиційних арабських конкурентів. З іншого боку, офіційне визнання Ізраїлю неминуче спричинило б гнів арабських держав і послабило б регіональні позиції Тегерана. Як наслідок, Іран обрав шлях обережного балансування, уникаючи як відкритого союзу, так і відвертої ворожості.

Після Другої світової війни у світі сформувалися два головні центри сили – США та СРСР. Їхнє суперництво охопило й Близький Схід, який завдяки запасам нафти став ключовим регіоном у глобальній боротьбі впливів. Іран твердо зайняв прозахідну позицію, побоюючись радянського впливу. Для Ізраїлю ситуація була складнішою: попри залежність від західної підтримки,

нова держава мала значні соціалістичні настрої та певну ідеологічну симпатію до СРСР. Це насторожувало шаха, тому протягом перших двох років Іран не надавав Ізраїлю жодного визнання. Однак, у міру того як Ізраїль зміщував свою орієнтацію рішуче на США та Захід, іранська підозра поступово зменшувалася. У 1951 році уряд Мохаммеда Мосаддека здійснив перший крок, визнавши Ізраїль де-факто (як факт існування, підтверджуючи, що Іран не виступатиме за його знищення), але не де-юре (офіційно) [26].

Коли відносини між країнами зміцніли, тисячі ізраїльтян поїхали до Ірану працювати в оборонній промисловості як військові радники – під наставництвом іранської розвідслужби САВАК – а також у сільськогосподарському та медичному секторах як технічні консультанти. Ізраїльська громада в Ірані стала настільки численною, що виникла потреба створити ізраїльську школу в Тегерані. Ізраїльтяни допомагали шаху реалізовувати його найважливіші пріоритети, зокрема:

- створення потужних збройних сил для стримування радянської агресії;
- зміцнення впливу Ірану в Перській затоці, де Тегеран мав зайняти острови (на які претендували Об'єднані Арабські Емірати), розташовані над великими покладами нафти;
- просування цілей його «Білої революції».

У 1950–1960-х роках Ізраїль, опинившись у ворожому арабському оточенні, розробив так звану доктрину периферії – зовнішньополітичну стратегію прем'єр-міністра Давида Бен-Гуріона, яка передбачала налагодження союзницьких відносин із неарабськими державами регіону: Іраном, Туреччиною та Ефіопією. Її метою було створення своєрідного «поясу безпеки» навколо Ізраїлю, що мав обмежити вплив панарабізму та радикальних ідей [1].

У цьому контексті партнерство між Ізраїлем та Іраном стало одним із найуспішніших прикладів реалізації «доктрини периферії». Для Ізраїлю це зростальне співробітництво означало значне посилення його позицій у регіоні, адже воно:

- зменшило дипломатичну ізоляцію держави;
- зблизило її зі Сполученими Штатами;
- посилило головного противника Іраку;
- сприяло порятунку євреїв з Іраку;
- забезпечило безпеку численної єврейської громади в Ірані;
- і принесло відчутні фінансові прибутки.

Для Ірану цей союз також мав сенс. Після революції в Єгипті 1952 року і посилення радянського впливу на арабські країни, шах бачив у Ізраїлі потенційного партнера в протидії як СРСР, так і прорадянським арабським режимам. На тлі погіршення відносин Ірану з арабським світом у другій половині 1950-х Ізраїль та Іран почали активно співпрацювати у військовій, розвідувальній та економічній сферах.

До кінця 1950-х років між Іраном та Ізраїлем сформувалося своєрідне стратегічне зближення (або неформальне партнерство), яке зміцнилося на тлі посилення єгипетсько-радянських зв'язків і зростання впливу Гамалія Абдель Насера як лідера панарабізму після Суецької кризи 1956 року. Спільна змова Ізраїлю, Великої Британії та Франції проти Єгипту під час цієї війни лише посилила недовіру та ворожість з боку арабських країн до Ізраїлю й колишніх колоніальних держав.

Прем'єр-міністр Ізраїлю Давид Бен-Гуріон, відомий своєю обережністю та підозрілістю до зовнішнього світу, розумів, що Іран та інші держави «периферії» (Туреччина, Ефіопія) не вступлять у повноцінний стратегічний альянс з Ізраїлем без підтримки Сполучених Штатів. 24 липня 1958 року він надіслав особистого листа президенту США Дуайту Ейзенгауеру, у якому застерігав від поширення панарабізму та комунізму на Близькому Сході, закликаючи Вашингтон підтримати Ізраїль як форпост західних інтересів у регіоні [22].

Спільність інтересів Ірану та Ізраїлю виходила за межі лише протидії спільним загрозам. Дивовижний економічний розвиток Ізраїлю та відмова арабських держав продавати йому нафту змусили Тель-Авів шукати джерела

енергоносіїв, якими Іран володів у надлишку. Після Суецької кризи 1956 року Іран фінансово підтримав будівництво нафтопроводу Ейлат–Ашкелон – восьмидюймової труби, що з'єднала південне місто Ейлат на узбережжі Акабської затоки через Беер-Шеву із середземноморським узбережжям Ізраїлю.

Цей нафтопровід мав стратегічне значення, адже дозволяв транспортувати іранську нафту в обхід Суецького каналу, контролюваного Єгиптом, який вважався вразливим у разі політичних або військових криз. Для Ірану це також мало вирішальне значення, оскільки 73% імпорту та 76% експорту нафти країни проходили через Суецький канал.

Угода про співпрацю була укладена влітку 1957 року в передмісті Тель-Авіва під час таємного візиту представника Національної іранської нафтової компанії.

Згодом, після прямих переговорів між прем'єр-міністром Ізраїлю Леві Ешколем та шахом у 1958 році, діаметр труби збільшили до шістнадцяти дюймів. Ця зустріч стала першим прямим контактом між іранським монархом та членом ізраїльського уряду.

Хоча обидві сторони офіційно не визнавали факт нафтової торгівлі, їхня співпраця була «відкритою таємницею» і викликала різку реакцію з боку арабських країн. Вашингтон, побоюючись, що тиск арабів може змусити шаха відмовитися від проєкту, висловив йому повну підтримку лише після того, як отримав гарантії, що економічна вигода Ірану переважає його політичні ризики.

Іншими чинниками зближення між двома державами стали гуманітарні та технологічні мотиви. В Ірані мешкала численна єврейська громада, і Ізраїль прагнув сприяти її переселенню. Іран, своєю чергою, дозволяв євреям з Іраку безпечно транзитувати через свою територію до Ізраїлю. Крім того, Тегеран прагнув скористатися впливом Ізраїлю у Вашингтоні та отримати доступ до передових ізраїльських технологій, особливо в галузі зрошення та сільського господарства.

Іран віддавав перевагу тому, щоб більшість своєї співпраці з Ізраїлем залишалася поза увагою громадськості. З одного боку, шах вважав, що відкриті

відносини з Ізраїлем зашкодять становищу Ірану серед арабських держав і підживлять арабську опозицію до іранської політики в Перській затоці. З іншого боку, йому був потрібен Ізраїль як противага загрозі з боку Радянського Союзу та прорадянських арабських держав.

Щоб мінімізувати видимість своїх контактів із єврейською державою, шах вирішив доручити ці питання страшній та всесильній іранській таємній поліції – САВАК (Організація національної розвідки та безпеки). У 1957 році він наказав іранській розвідці встановити зв'язки з ізраїльською спецслужбою Моссад і доручив їй керувати всіма чутливими питаннями, пов'язаними з Ізраїлем, часто навіть не інформуючи про це МЗС Ірану [24].

Іранських військових та офіцерів САВАК таємно навчали ізраїльські інструктори — як у самій Персії, так і в Ізраїлі. Ізраїль також підготував близько чотирьохсот іранських пілотів, десантників і артилеристів, а також постачав Ірану високотехнологічне військове обладнання. За свідченнями одного колишнього іранського дипломата, Моссад навчав САВАК також методам катувань та допитів.

У 1960 році шах Ірану випадково визнав публічно, що його країна де-факто давно визнала Ізраїль, що викликало різку реакцію президента Єгипту Насера. Єгипет розірвав дипломатичні відносини з Іраном і розгорнув потужну антиіранську пропаганду, прагнучи посилити свій вплив у Перській затоці та протидіяти іранським зв'язкам з арабськими країнами.

Тегеран розцінив це як серйозну військову загрозу, особливо через співпрацю Єгипту з Москвою та Іраком. У відповідь Ізраїль і Туреччина почали активно обмінюватися з Іраном розвідданими про військову діяльність Єгипту, Іраку й СРСР. Це дозволяло Ірану стримувати Ірак і тим самим непрямо посилювати безпеку Ізраїлю.

До кінця 1960-х років стратегічний союз Ірану та Ізраїлю, сформований у 1950-х роках, поступово втратив актуальність.

Шестиденна війна 1967 року стала поворотним моментом у сприйнятті Ізраїлю шахом Мохаммедом Резою Пехлеві. Розгромна перемога Ізраїлю та

захоплення арабських територій змусили Тегеран переглянути свою регіональну політику. Справа була не в прямій загрозі Ізраїлю, оскільки Іран був значно більшим і географічно віддаленим. Суть полягала у балансувальній грі шаха: Іран не бажав, щоб Ізраїль був ані слабким (це посилювало б арабів та СРСР), ані надто сильним.

Війна перетворила Ізраїль на державу-агресора в очах шаха, що загрожувало гегемонії Ірану та ускладнювало його стратегічні відносини з арабськими сусідами. Небажання Ізраїлю повернути захоплені території на пряму підірвало цю іранську політику. У відповідь шах заморозив усі спільні проекти та зайняв жорстку публічну позицію. Це підтвердила підтримка Іраном Резолюції Ради Безпеки ООН 242 від 22 листопада 1967 року, яка закликала до виведення ізраїльських військ та наголошувала на неприпустимості набуття території силою [46].

Крім того, відстоювання цього принципу було критично важливим для захисту територіальної цілісності самого Ірану від потенційного арабського чи радянського експансіонізму (зокрема, у регіонах Белуджистану та Азербайджану). Таким чином, після 1967 року Іран почав стратегічно дистанціюватися від Ізраїлю та шукати шляхи до потепління відносин з арабським світом, оскільки зростаюча ізраїльська могутність стала обтяжливою.

Після поразки арабів у Шестиденній війні 1967 року Єгипет зазнав глибокої кризи, а його нове керівництво почало шукати шляхи до послаблення конфронтації із Заходом. За посередництва Кувейту у 1969 році розпочалися таємні переговори між Іраном і Єгиптом. Шах висунув дві умови для відновлення дипломатичних відносин: офіційне вибачення Каїра за попередні ворожі дії проти Ірану та перший крок до нормалізації, який мав зробити сам Єгипет. Ослаблений поразками Насер прийняв ці вимоги, і в серпні 1970 року було оголошено спільне комюніке про відновлення повних дипломатичних відносин.

Посередництво Кувейту мало опосередкований, але важливий вплив на ізраїльсько-іранські відносини. Саме завдяки цьому кроку Іран почав поступово зближуватися з арабським світом, що підірвало стратегічну основу його співпраці з Ізраїлем, засновану раніше на спільному протистоянні арабському націоналізму. Таким чином, ініціатива Кувейту стала одним із чинників зміни балансу у відносинах Ірану з Ізраїлем і арабськими країнами.

Через місяць після оголошення комюніке Насер помер, а його наступник Анвар Садат, орієнтований на Захід, ще більше зблизився з Іраном. Водночас, зберігаючи тісні зв'язки з Ізраїлем у сфері безпеки, Іран почав робити публічні жести на користь арабських країн. Шах заборонив іранським посадовцям брати участь у святкуванні 22-ї річниці створення Ізраїлю в Тегерані, а також відмовився запросити ізраїльського президента на урочистості з нагоди 2500-річчя Перської імперії в жовтні 1971 року, побоюючись арабського бойкоту [28]. Ці дії викликали невдоволення Ізраїлю та стали свідченням поступового охолодження двосторонніх відносин.

У 1977 році Іран та Ізраїль започаткували спільний військовий проєкт під назвою «Проект Flower», який був спрямований на розробку сучасних ракетних систем. Це був один із шести контрактів типу «нафта в обмін на зброю», укладених між країнами наприкінці 1970-х років, загальна вартість яких оцінювалася приблизно у 1,2 мільярда доларів США.

Іран сплатив близько 300 мільйонів доларів готівкою та ще 250 мільйонів у вигляді нафти, ставши таким чином основним фінансистом кількох ізраїльських проєктів у сфері наукових досліджень та розробок. Ізраїль керував процесом створення ракетних систем, тоді як Іран розпочав будівництво заводів для складання та випробування ракет, маючи домовленість, що обидві армії придбають нові оборонні системи після завершення їх розробки [35, с.13].

Іранська революція 1979 року мала глибоке історичне коріння, яке сягає ще початку ХХ століття. Її передумови формувалися протягом десятиліть невдалих спроб модернізації та боротьби за політичні й соціальні реформи. Уже під час Конституційної революції 1905–1911 років різні суспільні групи –

духовенство, землевласники, інтелігенція та купці – намагалися обмежити владу монарха й запровадити демократичні зміни. Проте ці прагнення неодноразово придушувались через внутрішні суперечності, соціальні конфлікти та активне втручання іноземних держав – спершу Росії й Великої Британії, а згодом і Сполучених Штатів.

У 1960-х роках шах розпочав масштабну програму реформ, відому як «Біла революція». Вона передбачала модернізацію економіки, розвиток промисловості, перерозподіл земель і секуляризацію суспільства. Проте, попри певні економічні успіхи, ці зміни зруйнували традиційні соціальні структури, позбавили впливу землевласників і духовенство, спричинили швидку урбанізацію, соціальну нерівність і зростання безробіття серед міських бідняків. Економічна політика 1970-х років, орієнтована на великі державні проекти та залежна від коливань світових цін на нафту, призвела до інфляції та зниження життєвого рівня населення.

Паралельно зростали політичні репресії. Шах розпустив парламент, заборонив діяльність опозиційних партій і встановив суворий контроль над суспільством. Багато політичних діячів опинилися у в'язницях, а таємна поліція переслідувала навіть найменші прояви інакомислення. Це сприяло тому, що навіть світські інтелектуали почали шукати підтримки серед шіїтського духовенства, яке залишалося єдиною впливовою силою, не підконтрольною режиму. Символом спротиву став аятола Рухолла Хомейні, вигнаний у 1964 році за критику шаха. Його проповіді, що засуджували безбожність, корупцію та залежність уряду від США, таємно поширювалися по країні й набували дедалі більшої популярності серед населення.

До кінця 1970-х Іран мав зовнішні ознаки успішної модернізованої держави – розвивалася інфраструктура, промисловість, освіта. Однак за цим фасадом ховалося глибоке соціальне невдоволення, економічна нерівність, криза ідентичності та відчуття несправедливості. Багато іранців вважали, що реформи відбуваються надто швидко, без урахування традицій і потреб людей, а влада шаха втратила моральну легітимність. Усе це вилилося в масові

протести 1978 року, які стали початком революції, що вже за рік повністю змінила політичний лад країни [27].

Іранська революція розгорілася у січні 1978 року, коли після публікації в тегеранській газеті образливої статті про аятолу Рухоллу Хомейні на вулиці вийшли тисячі студентів релігійних шкіл. До них приєдналися молоді безробітні з міст і нещодавні мігранти із сіл. Протести швидко набули масового характеру, адже народ був втомлений від корупції, соціальної нерівності та політичних репресій шахського режиму. Сам шах, ослаблений хворобою, не міг знайти єдиної лінії поведінки – коливався між поступками і силовими методами, вважаючи, що протести організовані зовнішніми силами.

Кожне придушення виступів лише розпалювало нові. В шийтській культурі великого значення має культ мучеництва, тому після кожної загибелі протестувальників через 40 днів – традиційний термін жалоби – відбувалися нові демонстрації. Так сформувався безкінечний цикл насильства, у якому кожна смерть народжувала черговий спалах протесту. До руху приєдналися представники як релігійних, так і світських сил, об'єднані під ісламським гаслом «Аллаху акбар» («Бог великий»).

8 вересня 1978 року, під час так званої «Чорної п'ятниці», війська відкрили вогонь по натовпу в Тегерані, вбивши десятки або навіть сотні людей. Після цього країною прокотилася хвиля страйків – спершу серед державних службовців, а потім серед нафтовиків, що фактично паралізувало економіку. До грудня масові демонстрації зібрали сотні тисяч людей у Тегерані [11]. Тим часом Хомейні, перебуваючи у вигнанні спочатку в Іраку, а згодом у Франції, координував опір і закликав до повалення шаха.

У січні 1979 року Мохаммед Реза Пехлеві залишив Іран під приводом «відпустки». Новопризначений прем'єр Шапур Бахтіяр не зміг утримати владу. 1 лютого Хомейні повернувся до країни, де його зустрічали понад мільйон прихильників. Уже 11 лютого армія оголосила про нейтралітет, і шахський режим остаточно впав, відкривши шлях до створення Ісламської Республіки Іран.

1 квітня 1979 року, після схвалення національним референдумом, аятола Хомейні проголосив Іран Ісламською Республікою. Невдовзі духовенство почало усувати з політичного життя своїх колишніх союзників – націоналістів, лівих та інтелектуалів – і відновлювати консервативні релігійні норми. Було скасовано Закон про захист сім'ї, який надавав жінкам додаткові права у шлюбі. На вулицях з'явилися комітети (комітехи), що стежили за дотриманням ісламських приписів у поведінці та одязі, здійснюючи покарання «ворогів революції».

Революційна гвардія, створена Хомейні для запобігання новому перевороту, активно переслідувала політичні сили, не підконтрольні духовенству. Репресії та насильство часто перевищували жорстокість шахського режиму. Розгорнулася кампанія проти західного впливу, унаслідок чого багато освічених іранців були змушені емігрувати.

Кульмінацією антизахідних настроїв стало захоплення 66 американських заручників у посольстві США в Тегерані в листопаді 1979 року. Протестувальники вимагали видачі шаха, який лікувався у США. Ця подія, відома як іранська криза заручників, зміцнила позиції Хомейні та його прихильників, які, проголосивши себе «антиімперіалістами», змогли остаточно усунути лівих і поміркованих опонентів.

У грудні 1979 року Збори експертів, контрольовані духовенством, винесли на референдум нову конституцію, яку схвалила більшість населення. Вона закріпила створення релігійної держави на основі принципу *веляят-е фатіх* («влада ісламського юриста») та надала верховному лідеру (*рахбару*) майже необмежені повноваження [50, с.64]. Першим рахбаром став сам Хомейні. Помірковані політики, зокрема тимчасовий прем'єр Мехді Базарган і перший президент Аболгасан Бані-Садр, які виступали проти утримання заручників і радикалізації режиму, поступово були усунуті з влади консерваторами, що зосредили у своїх руках контроль над державою.

1.3 Зміна зовнішньої політики Ірану після Ісламської революції

Ісламська революція 1979 року стала переломним моментом у зовнішній політиці Ірану, особливо у відносинах з Ізраїлем. До цього часу, за правління шаха Мохаммада Рези Пехлеві, між двома державами існував тісний стратегічний союз. Іран визнавав Ізраїль де-факто, хоча офіційно не мав із ним відкритих дипломатичних відносин, і був одним із головних постачальників нафти для ізраїльської економіки. У відповідь Ізраїль постачав Ірану зброю, технічне обладнання та надавав допомогу у військових і розвідувальних сферах.

Підґрунтям цього союзу були спільні геополітичні інтереси. Іран, як неарабська переважно шиїтська держава, оточена ворожими сунітськими сусідами, розглядав Ізраїль як природного партнера у збереженні регіональної стабільності. Ізраїль, своєю чергою, дотримувався концепції «периферійного альянсу», запропонованої прем'єр-міністром Давидом Бен-Гуріоном, згідно з якою держава мала зміцнювати зв'язки з неарабськими державами регіону (Туреччиною, Іраном, Ефіопією), щоб компенсувати ворожість арабських сусідів.

Важливою частиною ірансько-ізраїльського співробітництва була взаємодія між розвідувальними службами двох країн. Зокрема, ізраїльська розвідка Моссад брала активну участь у створенні та навчанні співробітників іранської служби безпеки САВАК – сумнозвісного апарату внутрішньої безпеки, який відіграв ключову роль у зміцненні влади шаха. Упродовж 1960–1970-х років Моссад допомагав САВАК у зборі інформації, організації стеження, контррозвідці та методах допиту політичних опонентів режиму. Іранські офіцери регулярно проходили навчання в Ізраїлі, а фахівці з Тель-Авіва перебували в Тегерані як радники.

Завдяки цій співпраці ізраїльська розвідувальна мережа в Ірані була однією з найефективніших у регіоні – навіть перевершувала американську. Іранські чиновники часто зверталися до своїх ізраїльських колег по консультації, коли ситуація в країні ставала напруженою. Так, у 1978 році

керівник іранських ВПС генерал Амір Хосейн Рабії просив військового аташе Ізраїлю в Тегерані Яцхака Сегева передати через міністра закордонних справ Ізраїлю Моше Даяна звернення до шаха, аби «сказати йому правду про ситуацію в країні». Це свідчило про глибоку кризу довіри всередині іранської еліти та залежність від зовнішніх радників.

Попри тісні зв'язки, ситуація у країні швидко змінювалася. Напочатку 1979 року, після втечі шаха, влада перейшла до рук тимчасового уряду Шапура Бахтіяра, який намагався зберегти контакти з Ізраїлем. Моссад запропонував підтримку, але Ізраїль відмовився від будь-яких дій проти аятоли Хомейні, який очолив опозицію. Після повернення Хомейні з вигнання 1 лютого 1979 року ситуація для ізраїльських представників стала критичною.

10–11 лютого 1979 року, під час остаточного повалення режиму Пехлеві, ізраїльська місія в Тегерані зазнала нападу. Її будівля була розграбована та підпалена, а співробітники евакуйовані через аеропорт. Після приходу до влади нового уряду на чолі з прем'єр-міністром Мехді Базарганом Іран розірвав усі відносини з Ізраїлем, припинив нафтові постачання, авіасполучення та будь-яку співпрацю у сфері безпеки [52, с.114]. Будівлю колишнього ізраїльського представництва передали Організації визволення Палестини – як символічний жест солідарності з палестинським народом.

Вторгнення Іраку до Ірану у вересні 1980 року тимчасово змінило ситуацію, оскільки змусило Іран, ослаблений після революції та втрати західної військової підтримки, знову звернутися до Ізраїлю по допомогу – насамперед у постачанні зброї, боєприпасів і технічного обладнання.

Іран, армія якого була суттєво ослаблена після революційних чисток, ліквідації вищого офіцерського складу, арештів пов'язаних із шахським режимом військових та розриву зв'язків із західними постачальниками зброї, опинився у критичному становищі.

Попри відсутність дипломатичних відносин, Ізраїль погодився на таємну військово-технічну співпрацю з Іраном, розглядаючи її як спосіб не лише отримати прибуток, а й стримати посилення Іраку – спільного ворога. За

підтримки США було організовано масштабну секретну операцію з постачання зброї, яка включала передачу Ірану озброєнь, боєприпасів, запчастин до літаків, систем зв'язку, військово-інженерного обладнання та навіть ракет.

Ці постачання відбувалися через посередників у Європі та на Близькому Сході й частково фінансувалися прибутками від продажу нафти. Усе це згодом стало частиною міжнародного скандалу, відомого як «Іран-контрас» (Iran–Contra Affair). Ця змова, викрита у 1986 році, полягала в тому, що адміністрація президента США Рональда Рейгана таємно продавала зброю Ірану, а отримані кошти спрямовувала на фінансування антикомуністичних повстанців у Нікарагуа («контрас»), попри заборону Конгресу. Ізраїль виступав ключовим посередником у цих угодах, використовуючи власні канали та зв'язки.

Проте вже до 1982 року стало очевидно, що продаж зброї не призведе до політичного зближення. Ізраїльські урядовці усвідомлювали, що революційний режим у Тегерані сприймає Ізраїль як ідеологічного ворога. Всупереч цьому, економічна вигода утримувала сторони від повного припинення співпраці ще кілька років. Лише в середині 1980-х, коли Іран почав затримувати платежі та посередники втратили фінансову мотивацію, контакти остаточно припинилися.

Після цього відносини між країнами перейшли в етап глибокої ворожнечі. Ізраїль, адаптуючись до втрати іранського партнера, переорієнтував свою політику на розвиток нових альянсів та зміцнення внутрішньої безпеки. Підписання Кемп-Девідських мирних угод (1978–1979) між Ізраїлем і Єгиптом знизило ризик нової масштабної арабо-ізраїльської війни, тим самим зменшивши потребу в реалізації «доктрини периферії» [58, с.9].

Гасло «Смерть Ізраїлю» стало центральною темою революційної політики Ірану, особливо після надмірно жорсткої реакції Ізраїлю на палестинське повстання (інтіфаду), що почалося наприкінці 1987 року. Під час Першої інтифади (1987–1993) ізраїльські солдати та поселенці вбили понад 1 100 палестинців, серед яких було близько 250 дітей. Більше ніж 100 000 палестинців отримали поранення внаслідок пострілів, побиття та отруєння сльозогінним газом, а близько 120 000 були ув'язнені. У 2000 році стало відомо,

що в період між 1988 і 1992 роками ізраїльська служба безпеки Шин Бет систематично застосовувала тортури до палестинських в'язнів, використовуючи побиття, жорстке зв'язування, утримання в болісних позах і вплив екстремальних температур [21].

Ці події стали одним із чинників подальшого загострення антиізраїльських настроїв в Ірані після Ісламської революції 1979 року. Іран, який позиціонував себе як захисник мусульманських народів, сприйняв дії Ізраїлю під час інтифади як прояв жорстокості та гноблення палестинців. Це посилювало ворожість Ірану до Ізраїлю та сприяло зміцненню його антиізраїльської ідеології наприкінці 1980-х років.

Таким чином, відносини між двома країнами трансформувалися з прагматичного альянсу, заснованого на взаємній вигоді, в екзистенційне ідеологічне протистояння, що стало рушійною силою майбутнього проксі-конфлікту.

Війна між Іраном та Іраком (1980–1988) виявилася виснажливою для обох країн, що, своєю чергою, посилювало стратегічне становище Ізраїлю. Водночас Тегеран активно підтримував антиізраїльські рухи, особливо шіїтське угруповання «Хезболла» в Лівані, яке згодом стало основним противником Ізраїлю на півночі.

Після припинення вогню між Іраном та Іраком у 1988 році зникли будь-які підстави для таємної співпраці між Ізраїлем та Іраном. Падіння Радянського Союзу у 1991 році зняло із Тегерана страх перед радянським вторгненням у провінцію Хузестан і позбавило Іран потреби шукати ситуативних союзників.

З початку 1990-х років Ісламська Республіка Іран змістила свій зовнішньополітичний акцент на завоювання підтримки арабського та мусульманського світу. Це призвело до формування ще більш жорсткої, відверто антиізраїльської політики, яка поєднала в собі реалістичну геополітичну ворожість і ідеологічну ненависть.

Особливо яскраво ця позиція проявилася за президентства Махмуда Ахмадінежада (2005–2013), який публічно заперечував Голокост і неодноразово

заявляв про необхідність «стерти Ізраїль з карти світу». Хоча його риторика викликала широкий міжнародний осуд, антиізраїльські настрої залишалися системним елементом політики іранського керівництва ще від часів революції.

Ізраїль розглядає ядерну програму Ірану як екзистенційну загрозу, вважаючи, що володіння Іраном ядерною зброєю порушить регіональний баланс сил і створить небезпеку перманентного знищення. Ця загроза стала одним з основних драйверів проксі-конфлікту та ізраїльських операцій, спрямованих на саботаж іранських ядерних об'єктів та ліквідацію ключових вчених-ядерників.

Підписання Спільного всеосяжного плану дій (СВПД), або «ядерної угоди», у 2015 році між Іраном та групою P5+1 (США, Велика Британія, Франція, Китай, Росія та Німеччина) стало короткочасним моментом деескалації. Ця угода передбачала обмеження іранської ядерної діяльності в обмін на зняття міжнародних санкцій [31].

Однак, вихід США з СВПД у 2018 році за адміністрації Дональда Трампа та відновлення жорстких санкцій призвели до наступних наслідків:

- повернення до конфронтації: Іран почав поступово порушувати обмеження СВПД, знову збільшуючи рівень збагачення урану;
- зростання напруженості: Ізраїль посилив свою «кампанію між війнами» – низку таємних операцій, спрямованих проти іранських ядерних та військових об'єктів;
- складна дипломатія: Навіть після обрання Джо Байдена та Ебрагіма Раїсі (2021), переговори про відновлення угоди залишаються в глухому куті, підтримуючи високий рівень стратегічної напруги.

Після Громадянської війни у Сирії та посилення впливу ІДІЛ, Іран активно втрутився у регіональні конфлікти, використовуючи свої проксі-сили для створення наземного коридору та закріплення своєї присутності від Тегерана до Середземного моря. Ця стратегія отримала назву «Вісь опору» і включає ключові недержавні актори, яких Іран підтримує фінансово, військово та ідеологічно:

1. «Хезболла» (Ліван): Найбільш потужний і технологічно оснащений проксі-актор, що володіє значним арсеналом високоточних ракет, здатних досягти будь-якої точки Ізраїлю.

2. Шиїтські ополчення (Ірак): Такі як «Хашд аш-Шаабі» (Народні мобілізаційні сили), які часто використовуються для нападу на американські бази та підтримки логістики.

3. Режим Башара Асада (Сирія): Основний союзник, який дозволяє Ірану розміщувати сили та перекидати зброю до Лівану через сирійську територію.

4. Хусити (Ємен): Угруповання «Ансар Аллах», яке отримало значну підтримку від Ірану і використовується для загрози судноплавству в Червоному морі та завдання ударів по Саудівській Аравії (Огрізко, 2020).

5. Палестинські угруповання: Зокрема ХАМАС (хоча він і є сунітським) та «Ісламський джихад» у Секторі Газа.

«Вісь опору» дозволяє Ірану оточити Ізраїль кільцем потенційних загроз – «вогняним кільцем». У відповідь Ізраїль проводить «Кампанію між війнами», що полягає у сотнях точкових авіаударів на території Сирії та Лівану з 2013 року.

Сучасний період (починаючи з кінця 2010-х років) характеризується зростанням ризику прямої конфронтації. Хоча проксі-конфлікт залишається таким, що домінує, Ізраїль та Іран все частіше обмінюються ударами, які можуть бути класифіковані як «гібридна війна» або «тіньова війна».

Отже, аналіз теоретичних основ проксі-конфліктів, а також історії ірано-ізраїльських відносин дозволяє зробити низку ключових висновків. По-перше, проксі-конфлікти виступають ефективним інструментом держав для досягнення стратегічних цілей без прямого відкритого військового втручання. Вони поєднують військові, політичні та економічні засоби впливу, знижують прямі ризики та витрати, водночас забезпечуючи асиметричні переваги у регіонах з високою безпековою напруженістю.

По-друге, відносини між Іраном та Ізраїлем до Ісламської революції 1979 року мали переважно прагматичний і взаємовигідний характер. Взаємодія обмежувалася дипломатичними та економічними контактами, що відображало стратегічну кооперацію без значних елементів конфронтації.

По-третє, Ісламська революція 1979 року стала переломним моментом, який кардинально змінив зовнішньополітичний курс Ірану. Країна перейшла до відкрито антиізраїльської риторики та активної підтримки проксі-акторів у регіоні, що створило передумови для сучасної конфронтації та визначило основу її асиметричних стратегій у Близькому Сході.

Таким чином, розділ демонструє, що поєднання теоретичного осмислення проксі-конфліктів з історичним аналізом ірано-ізраїльських відносин дозволяє глибше зрозуміти джерела сучасного протистояння, а також логіку зовнішньої політики Ірану у контексті регіональної безпеки.

РОЗДІЛ II

ПРОКСІ-АКТОРИ В КОНФЛІКТІ МІЖ ІРАНОМ ТА ІЗРАЇЛЕМ

2.1. «Хезболла» як головний проксі-актор Ірану в Лівані

«Хезболла» – бойова ісламістська джихадистська організація, що сповідує три основні засадничі ідеї. Першою є прагнення створити ісламську державу в Лівані. Про це йдеться у «Відкритому листі»-маніфесті, оприлюдненому в лютому 1985 року. Водночас керівництво «Хезболли» усвідомлює, що багатоконфесійна структура ліванського суспільства робить неможливим реалізацію цього задуму в найближчій перспективі. Тому організація наголошує, що не має наміру нав'язувати країні ісламську форму правління.

Другою ключовою засадою є ведення джихаду. Він поділяється на «великий» і «малий». «Великий джихад» означає внутрішню духовну боротьбу людини за подолання власних слабкостей, очищення душі та досягнення гармонії з Богом. «Малий джихад» передбачає збройну боротьбу – як наступальну, що виправдовує розповсюдження ісламу поза межами мусульманського світу, так і оборонну, яка зобов'язує захищати рідну землю від зовнішнього ворога. Саме концепція «оборонного джихаду» стала ідеологічним підґрунтям опору «Хезболли» ізраїльській окупації південного Лівану у 1980–1990-х роках і визначає її сучасне ставлення до Ізраїлю.

Третій ідеологічний принцип організації – вірність доктрині *веляят-е факих* («правління ісламського законотворця»), сформульованій аятолою Хомейні. Згідно з нею, найвищий релігійний авторитет, який володіє глибокими знаннями ісламського права, має не лише духовно наставляти вірянин, а й брати на себе відповідальність за політичне керівництво державою. Це відрізняє «веляят-е факих» від традиційного шіїтського підходу, за якого релігійні лідери (*марджа ат-таклід* – «приклади для наслідування») утримуються від участі в політичному житті.

Завдяки своєму ідеологічному підпорядкуванню революційній доктрині аятоли Хомейні – *вилаят аль-факіх* – «Хезболла» водночас залишається відданою указам іранських духовних лідерів, ліванській державі, своїй шіїтській громаді та шіїтським спільнотам за кордоном.

Передумовою для створення Хезболли стала громадянська війна в Лівані, яка спалахнула у 1975 році внаслідок тривалого невдоволення значною та добре озброєною присутністю палестинців у країні, що досягло апогею. Різні ліванські релігійно-суспільні громади по-різному оцінювали характер палестинської проблеми [59].

Згідно з політичною угодою 1943 року, влада в Лівані розподіляється між основними релігійними групами: суніт-мусульманин обіймає посаду прем'єр-міністра, мароніт-християнин – президента, а шіїт-мусульманин – спікера парламенту. Однак ця крихка рівновага була порушена низкою факторів. Кількість сунітського населення зросла через прибуття палестинських біженців, тоді як шіїти почувалися дедалі більш керівною християнською меншиною. На тлі внутрішніх сутичок ізраїльські війська вдерлися на південь Лівану у 1978 та 1982 роках, щоб вигнати палестинських бойовиків, які використовували цей регіон як базу для нападів на Ізраїль.

На тлі цієї внутрішньої нестабільності та ізраїльських вторгнень у 1978 і 1982 роках маргіналізована шіїтська громада Лівану почала активніше боротися за політичний вплив. Саме тоді, у 1982 році, група молодих шіїтських бойовиків заснувала ліванську організацію «Хезболла» («Партія Бога»), яка стала результатом зусиль Ірану об'єднати під одним дахом різні шіїтські воєнізовані формування, що діяли в країні.

Вплив і підтримка теократичного уряду Ірану, який прийшов до влади у 1979 році, були визначальними: Корпус вартових Ісламської революції (IRGC) надав новому руху фінансову допомогу, політичне керівництво та військовий вишкіл. «Хезболла» швидко здобула репутацію екстремістського угруповання через збройні сутички з іншими шіїтськими силами, зокрема з рухом «Амаль», а також через напади на іноземні цілі – найвідомішим із яких став теракт 1983

року у Бейруті, коли вибух казарм американських і французьких військових забрав понад три сотні життів.

Поступово «Хезболла» перетворилася на ключовий інструмент впливу Ірану, що допомагав Тегерану долати поділ між арабськими та перськими шіїтами й створювати мережу союзних проксі-груп по всьому Близькому Сходу.

Згідно зі звітом ЦРУ за 1984 рік, Іран почав налагоджувати тісні зв'язки з ліванськими шіїтами невдовзі після ізраїльського вторгнення в червні 1982 року. Близько 800 бійців Корпусу вартових Ісламської революції (КВІР) були відправлені до Лівану через Сирію, щоб допомогти у вербуванні хезболлахівців, проводити політичну та релігійну ідеологічну підготовку, а також військове навчання, зокрема у терористичних тактиках».

Ідеологію «Хезболли» можна коротко описати як шіїтський радикалізм. Рух черпав натхнення з Іранської революції та вчення Рухолли Хомейні, а його прихильники, що сформували організацію на початку 1980-х, ставили за мету поширення ісламської революції.

У Маніфесті від 16 лютого 1985 року викладено основні цілі організації:

- остаточне вигнання американців, французів та їхніх союзників з Лівану, що покладе край будь-якому колоніалізму на землі;
- підпорядкування Фаланги справедливому правлінню та притягнення всіх їх до відповідальності за злочини, скоєні проти мусульман та християн;
- надати всім громадянам Лівану право вільно визначати своє майбутнє та обирати форму правління, закликаючи їх обрати ісламську владу як найкращу гарантію справедливості й запобігання зовнішній імперіалістичній інтервенції.

Маніфест також адресувався християнським громадам із пропозицією прийняти іслам або принаймні підтримувати мирні зв'язки з мусульманами та утримуватися від дій проти них; документ відкидав обидві сторони Холодної війни – СРСР і США – і містив заклик до знищення Ізраїлю.

У 1987 році ЦРУ оцінило, що ісламський фундаменталістський рух, ймовірно, розвинувся б у Лівані й без зовнішньої підтримки, але іранська допомога стала основним стимулом цього процесу.

Невдовзі після ізраїльського вторгнення сотні радників і тренерів КВІР створили базу в долині Бекаа, маючи на меті «експортувати Ісламську революцію» в арабський світ [16, с. 82]. Заступник генерального секретаря «Хезболли» Наїм Касем згадував, що тренувальні табори під контролем КВІР були створені в долині Бекаа вже у 1982 році, і всі члени організації зобов'язані були проходити підготовку, щоб навчитися протистояти «ворогу».

«Хезболла» висвітлює себе як шіїтський рух опору. У маніфесті 1985 року вона закріпила свою ідеологію, у якій:

- проголосила мету витіснення західних держав з Лівану;
- закликала до знищення Ізраїлю;
- висловила вірність Верховному лідеру Ірану;
- виступала за створення ісламістського режиму, натхненного

іранською моделлю, але при цьому підкреслювала право ліванського народу на самовизначення.

Підписана 22 жовтня 1989 року Таїфська угода мала на меті покласти край громадянській війні, що тривала з 1975 року і забрала життя приблизно 170 тисяч осіб. Документ відновив політичну рівновагу між конфесійними громадами Лівану, заклавши основи нового етапу державного управління. Громадянська війна, яку часто спрощено описують як сектантське протистояння між християнами та мусульманами, насправді була складним багаторівневим конфліктом із залученням зовнішніх акторів – Організації визволення Палестини, Сирії, Ізраїлю та Сполучених Штатів [44, с. 2].

Таїфська угода інституційно закріпила процес сектаризації, відновивши модель консоціаційного розподілу влади між основними християнськими та мусульманськими конфесіями. Вона не створила нової політичної системи, а лише оновила давню традицію врегулювання конфесійного плюралізму, що бере свій початок ще з османського періоду. Відповідно до угоди,

парламентське представництво було змінено з формули 6:5 на рівність 5:5 між християнами та мусульманами, посаду спікера парламенту закріплено за шіїтами, що суттєво посилює політичну вагу шіїтської громади.

Таким чином, у різних формах система поділу влади в Лівані тривалий час виконувала роль механізму врегулювання суперечливих поглядів щодо того, кому належить право на державність. Її логіка базується на кількох взаємопов'язаних засадах:

- Ліван відзначається високим рівнем етнорелігійної різноманітності;
- за відсутності інституційного захисту цей плюралізм призводить до міжгрупових конфліктів;
- розподіл влади має здійснюватися насамперед між політичними елітами основних конфесійних спільнот [41].

Попри загальну мету примирення, Таїфська угода фактично легітимізувала політичні структури, сформовані під час громадянської війни. Одним із її найважливіших наслідків стало рішення про роззброєння всіх воєнізованих формувань, крім «Хезболли», якій дозволили зберегти зброю під приводом «опору ізраїльській окупації». Це створило унікальний політико-безпековий прецедент: «Хезболла» змогла одночасно залишатися збройною силою й політичною партією, що інтегрувалася у державну систему. З цього моменту організація стала головним інструментом реалізації іранського впливу в Лівані, поєднуючи релігійну, військову та політичну функції в межах офіційно визнаних державних структур.

Головна мета «Хезболли» – збереження її військового крила, відомого як «пріоритет спротиву». Усі інші напрями діяльності – соціально-економічні програми, участь у парламенті чи в уряді – підпорядковані цій меті.

До 2005 року збройний статус «Хезболли» забезпечувався підтримкою Сирії. Поки організація мала обмежене представництво в парламенті, вона не прагнула та не запрошувалася до участі в урядах, сформованих після громадянської війни.

Однак після виведення сирійських військ у 2005 році, що стало наслідком убивства колишнього прем'єр-міністра Рафіка Харірі, «Хезболла» змушена була активніше залучитися до внутрішньої політики, щоб захистити свої ключові інтереси. Саме питання збереження її озброєних сил стало основною причиною розколу між прозахідним, просаудівським Альянсом 14 березня та просирійським, проіранським Альянсом 8 березня.

Після 2008 року політичне життя Лівану стало ще більш паралізованим. Опоненти «Хезболли» зрозуміли, що не мають реальних важелів впливу на організацію, яка може вдатися до насильства у разі загрози своїм позиціям. Її вплив залишився стабільним, особливо за президентства союзника-християнина Мішеля Ауна та фактичного розпаду політичного поділу на табори 14 і 8 березня.

Найбільшого розвитку «Хезболла» досягла у військовій сфері.

Вирішальний момент настав у травні 2008 року, коли «Хезболла» розгорнула свої сили в західному Бейруті у відповідь на рішення уряду закрити її приватну мережу зв'язку. Ця мережа, яка функціонувала паралельно державним комунікаційним каналам, була ключовим елементом організаційної та військової структури руху, тож її закриття розцінювалося як серйозний виклик авторитету та безпеки організації. Після кількох днів збройних зіткнень, які загострили політичну ситуацію в країні та викликали занепокоєння міжнародної спільноти, конфлікт було зупинено завдяки посередництву Катару. Уряд врешті-решт змушений був скасувати своє рішення, що стало явним сигналом про вплив «Хезболли» на політичні процеси в Лівані.

Ці події продемонстрували, що «Хезболла» не лише володіє значними воєнними можливостями, а й впевнено контролює баланс політичної та військової сили в країні. Організація показала здатність застосовувати зброю як засіб тиску для захисту власних стратегічних інтересів, водночас утримуючи контроль над політичною сценою та забезпечуючи лояльність союзників. Інцидент 2008 року також підкреслив, що «Хезболла» розглядає будь-які спроби обмежити її автономію як загрозу, на яку готова реагувати оперативно й

рішуче, що закріпило її статус як ключового гравця не лише у внутрішній політиці Лівану, а й у регіональному балансі сил на Близькому Сході.

Адміністрація Дональда Трампа, яка прийшла до влади у 2017 році, зайняла жорсткішу позицію щодо Ірану та його проксі-структур, зокрема «Хезболли». США відмовилися підтвердити дотримання Іраном Спільного всеосяжного плану дій, запровадили нові санкції проти іранської балістичної програми та обмежили можливості фінансування «Хезболли» [23, с. 11]. Було також оголошено винагороду за інформацію про високопоставлених командирів організації, звинувачених у відмиванні коштів і незаконній торгівлі зброєю.

Паралельно посилювалося напруження на ізраїльсько-ліванському кордоні. Генеральний секретар «Хезболли» Хасан Насралла неодноразово попереджав про готовність руху завдати ударів по стратегічних об'єктах Ізраїлю – зокрема по ядерному реакторі в Дімоні та промислових підприємствах у Хайфі – у разі нападу на Ліван. Він також заявив, що у можливому конфлікті можуть взяти участь «тисячі або навіть сотні тисяч» шіїтських добровольців з Іраку, Ємену, Ірану, Афганістану та Пакистану, які вже мають бойовий досвід під егідою Корпусу вартівих Ісламської революції в Сирії [19].

Таким чином, «Хезболла» залишалася не лише ключовим проксі-актором Ірану в Лівані, а й частиною ширшої мережі проіранських угруповань, здатних колективно діяти у випадку конфлікту з Ізраїлем. Водночас баланс сил і страх перед масштабною ескалацією продовжували стримувати сторони від відкритої війни, зберігаючи хитку, але стабільну «рівновагу страху» у регіоні.

Після 2011 року діяльність «Хезболли» вийшла далеко за межі Лівану. Виконуючи стратегічні настанови Корпусу вартівих Ісламської революції (КВІР), організація активно долучилася до громадянської війни в Сирії, створивши власні командні структури – на лівано-сирійському кордоні та всередині Сирії – для координації бойових дій і підтримки режиму Башара Асада. Паралельно «Хезболла» розширила свою роль як тренувально-

диверсійний центр для шиїтських бойовиків із країн Перської затоки. У 2018 році влада Бахрейну повідомила про арешт понад сотні осіб, які проходили підготовку в таборах «Хезболли» та інших іранських проксі-груп, а у 2016 році суд Кувейту визнав винними 23 бойовиків у шпигунстві на користь Ірану та «Хезболли» [39, с.242–243]. Це засвідчує, що організація остаточно трансформувалася з ліванського угруповання опору в регіональний інструмент зовнішньої політики Ірану — мережеву структуру, яка поєднує воєнну, розвідувальну та ідеологічну діяльність.

Отже, «Хезболла» постає не лише як найпотужніша недержавна військова сила Лівану, а й як ключовий проксі-актор Ірану, здатний впливати на геополітичну ситуацію на всьому Близькому Сході. Організація ефективно поєднує політичні, воєнні та соціальні функції: вона бере участь у формуванні урядових коаліцій у Лівані, управляє власними збройними підрозділами, розвиває сучасну військову інфраструктуру та мережу соціальних сервісів для населення. Завдяки цьому «Хезболла» не лише забезпечує Ірану стратегічну глибину впливу, а й здатна координувати діяльність ширшої мережі проіранських угруповань у Сирії, Іраку, Ємені та країнах Перської затоки.

Серед численних, часто суперечливих цілей організації – опір ізраїльській окупації ліванської території, заперечення існування Ізраїлю, зміцнення позицій шиїтських громад у світі, підриг арабських держав із шиїтськими меншинами задля поширення іранської революції, а також виконання ролі «довгої руки» Ірану у співпраці з Корпусом варткових Ісламської революції, зокрема його спецпідрозділом «Аль-Кудс» (IRGC-QF). Завдяки такій багатофункціональності та здатності діяти одночасно на внутрішньому та регіональному рівнях «Хезболла» є унікальним прикладом гібридного проксі-актора, який поєднує політичну легітимність, військову міць та ідеологічну мобілізацію для просування стратегічних інтересів Ірану на Близькому Сході.

2.2 Роль ХАМАС у реалізації іранських стратегічних інтересів

ХАМАС є політичною та військовою організацією, що виникла наприкінці 1980-х років у секторі Газа як відповідь на тривалий конфлікт між палестинським населенням і державою Ізраїль. Організація сформувалася на ґрунті соціальних, релігійних та політичних передумов:

- незадоволення умовами життя у палестинських територіях;
- прагнення захистити права мусульманського населення;
- посилення ісламського політичного лідерства серед палестинців.

Важливим фактором, що сприяв її становленню, стала Ісламська Революція в Ірані 1979 року, яка надихнула на активізацію ісламських рухів у регіоні та створила умови для зовнішньої підтримки. Іран відіграє ключову роль у розвитку ХАМАС, надаючи фінансову, військову та політичну допомогу. Для Тегерана співпраця з ХАМАС має стратегічне значення, оскільки організація стає інструментом реалізації іранської політики на Близькому Сході, включно з послабленням позицій Ізраїлю, впливом на палестинські території та розширенням сфери іранського впливу через проксі-групи.

Документом, який значною мірою визначає ідеологію та діяльність ХАМАС, є так звана Хартія ХАМАС, прийнята лідерами організації у 1988 році. Багато дослідників цього питання підкреслили вирішальну роль цього програмного документа в релігійному компоненті ХАМАС, що також явно впливає на розвиток релігійної частини в арабо-ізраїльському конфлікті. Наприклад, Стефані Мітчелл у своїй дисертації «Функція релігії в ізраїльсько-палестинському конфлікті» зазначає: «Заповіт Ісламського руху опору 1988 року, який часто називають Хартією ХАМАС, є однією з найчіткіших декларацій, що ілюструють, як ХАМАС включає релігію у свою політику» [42, с. 17].

Відносини між Іраном і ХАМАС були встановлені ще у 1990 році, коли лідер організації у вигнанні Халіль аль-Кока відвідав Тегеран для участі в Першій конференції на підтримку палестинської інтифади. Ця подія стала важливим кроком у формуванні контактів між Тегераном та новим палестинським рухом, який на той час лише починав формувати свою політичну і військову структуру. Уже наступного року співпраця набула офіційного характеру: делегація ХАМАС відкрила представництво у Тегерані, яке очолив Імад аль-Аламї, ставши постійним представником організації в Ірані.

Відкриття представництва ХАМАС у Тегерані збіглося з певним охолодженням відносин між Іраном та Організацією визволення Палестини (ООП), що було пов'язано з початком мирних переговорів між ООП та Ізраїлем на початку 1990-х років. У цей період іранське керівництво почало розглядати ХАМАС як стратегічного партнера на палестинському напрямі, здатного продовжувати боротьбу проти ізраїльської окупації, одночасно забезпечуючи Тегерану вплив у регіоні без прямих конфліктів із міжнародною спільнотою. Цей етап встановлення офіційних контактів і розбудови дипломатичного представництва заклав основу для подальшого зміцнення двосторонніх відносин у наступні роки, включно з політичною, фінансовою та військовою підтримкою ХАМАС з боку Ірану.

Новий етап співпраці між Іраном і ХАМАС розпочався після депортації Ізраїлем 415 членів руху ХАМАС та «Ісламського джихаду» до південного Лівану у 1992 році [55]. Опинившись на території, де вплив мав проіранський рух «Хезболла», палестинські лідери налагодили тісні контакти з представниками Ірану, що сприяло зміцненню ідеологічного та військово-політичного партнерства. У цей період ХАМАС отримав можливість запозичити досвід організації збройного опору, що згодом позначилося на формуванні його військового крила – «Бригад Ізз ад-Діна аль-Кассама». Повернення депортованих до палестинських територій дало поштовх до посилення позицій руху як у Секторі Газа, так і на Західному березі.

У 1998 році співзасновник і духовний лідер ХАМАС шейх Ахмед Ясін відвідав Тегеран, де провів зустрічі з представниками вищого політичного та релігійного керівництва Ірану. Цей візит став важливим етапом у зміцненні двосторонніх відносин і засвідчив вдячність палестинського руху за підтримку, яку Іран надавав боротьбі проти ізраїльської окупації. Для Тегерана зустріч мала стратегічне значення, адже дозволила підкреслити готовність Ірану співпрацювати не лише з шіїтськими, а й із сунітськими ісламістськими рухами, що посилювало його вплив у палестинському питанні. Після цього контакти між сторонами стали регулярними, а діалог між Тегераном і керівництвом ХАМАС поглибився, створивши передумови для тіснішої координації позицій під час подій Другої палестинської інтифади, яка спалахнула вже на початку 2000-х років.

Спалах Другої палестинської інтифади також сприяв поглибленню відносин між Іраном та рухом ХАМАС, оскільки Тегеран відверто підтримував активних учасників інтифади, зокрема ХАМАС та організацію «Ісламський джихад». У 2001 році Іран організував конференцію на підтримку нещодавно розпочатої інтифади, у якій взяли участь численні палестинські парламентарі, а також представники рухів «Хезболла», ХАМАС і «Ісламський джихад». Під час цього заходу аятола Алі Хаменеї високо оцінив значення Другої палестинської інтифади для відновлення, як він зазначив, «палестинської національної єдності» [48, с. 43].

У січні 2006 року політичне крило ХАМАС – партія «Змін і реформ» – несподівано перемогло на виборах до Палестинської законодавчої ради, здобувши 76 зі 132 місць [4, с. 86]. Ця подія ознаменувала кінець домінування руху ФАТХ (головна політична партія Палестинської автономії) у палестинській політиці та засвідчила високий рівень суспільної підтримки ХАМАС серед населення, втомленого від корупції та неефективності попередньої влади. Перемога ХАМАС мала значні міжнародні наслідки: США, ЄС та Ізраїль відмовилися визнавати новий уряд, а Міжнародний квартет з питань Близького Сходу (США, ЄС, ООН, Росія) ухвалив рішення призупинити

регулярні фінансові виплати Палестинській адміністрації. Водночас Іран відкрито висловив політичну та фінансову підтримку новообраному уряду, що стало початком нового етапу двосторонніх відносин між Тегераном і ХАМАС. У рамках цього партнерства прем'єр-міністр Палестинської автономії Ісмаїл Ханія здійснив офіційний візит до Тегерана, провів низку переговорів з іранським керівництвом і підписав кілька двосторонніх угод. Президент Ісламської Республіки Іран Махмуд Ахмадінежад заявив про готовність щорічно надавати палестинцям фінансову допомогу в розмірі близько 250 мільйонів доларів США, що стало символом стратегічного та довготривалого партнерства між Іраном і ХАМАС.

Під час збройного конфлікту 2008–2009 років, розпочатого Ізраїлем проти сектора Газа, військова підтримка Іраном бойового крила ХАМАС відіграла визначальну роль. За повідомленнями, Тегеран таємно постачав значну кількість озброєння та технічних засобів, які використовувалися для відбиття ізраїльського наступу. Через місяць після завершення бойових дій лідер ХАМАС Халед Мешааль здійснив візит до Ірану, де висловив подяку керівництву країни за «партнерство у перемозі».

На початку сирійського збройного конфлікту у 2011 році ХАМАС спочатку намагався зберігати нейтралітет, виступаючи посередником між урядом Башара Асада та опозиційними силами. Однак згодом організація офіційно заявила про підтримку сирійського народного повстання. Така позиція суперечила інтересам Ірану, який розглядав сирійські події як «міжнародну змову» проти так званої «осі спротиву». Унаслідок цього відносини між Іраном і ХАМАС суттєво погіршилися, а щорічна фінансова допомога в розмірі 250 мільйонів доларів США була скорочена [49, с. 393].

Після загострення сирійського конфлікту 2011 року відносини між Іраном та ХАМАС зазнали суттєвого охолодження. Підтримка рухом сирійської опозиції, яку Тегеран розцінював як загрозу своїй «вісі спротиву», призвела до скорочення фінансової та військової допомоги з боку Ірану. Однак уже в середині 2010-х років обидві сторони почали поступове відновлення контактів,

що зумовлювалося необхідністю перегляду регіональних альянсів після змін, спричинених «арабською весною». Важливим етапом цього процесу стало оприлюднення у 2017 році нового політичного документа ХАМАС, який засвідчив еволюцію ідеологічних засад руху. Документ декларував відмову від формального зв'язку з «Мусульманським братством» і визнавав можливість створення палестинської держави у межах кордонів 1967 року, що свідчило про спробу адаптуватися до нових регіональних умов і відновити довіру ключових союзників, зокрема Ірану.

Проте прийняття цього документа викликало неоднозначну реакцію в іранському політичному середовищі. Іран не оприлюднив офіційної позиції щодо нової програми ХАМАС, однак іранські ЗМІ, письменники та активісти, наближені до режиму, піддали її критиці. Незадоволення груп, пов'язаних з Іраном, діяльністю ХАМАС впливало з позиції руху щодо регіональних питань, насамперед – стосовно сирійського режиму. Інші критики висловлювали занепокоєння майбутнім ХАМАС і «Проектом Опору», а третя група використала ситуацію для врегулювання внутрішніх суперечок, не пов'язаних із Палестиною чи самим рухом [14, с. 413].

Для Тегерана ці зміни все ж стали підґрунтям для «перезавантаження» двосторонніх відносин і відновлення підтримки ХАМАС як важливого елемента своєї регіональної стратегії. У межах іранської концепції «вісі спротиву» ХАМАС почав знову відігравати роль інструменту реалізації стратегічних інтересів Ірану – насамперед у протистоянні з Ізраїлем та у зміцненні позицій Ісламської Республіки на палестинському напрямі без прямого військового втручання.

Після 2017 року співпраця Ірану з ХАМАС продовжувала розвиватися з більшою орієнтацією на військово-технічну та стратегічну складову. Іран надавав рух фінансування, технології для виробництва ракет і безпілотників, а також організовував навчання бойових підрозділів ХАМАС, включно з тактикою ведення бойових дій, використанням ракетного і безпілотного озброєння та організацією систем логістики та розвідки. Через КВІР і

партнерські структури, зокрема «Хезболлу», військові підрозділи ХАМАС інтегрувалися у широку мережу обміну розвідданими та координації дій, що дозволяло руху проводити складні операції проти Ізраїлю без прямого втручання Тегерана.

У межах іранської концепції «вісі спротиву» ХАМАС виконував роль фронтового інструмента реалізації стратегічних інтересів Ірану: контроль над ракетними арсеналами, використання безпілотників для збору розвідданих, а також посилення впливу Тегерана у секторі Газа. Це стало особливо очевидним під час атаки 7 жовтня 2023 року, коли підрозділи ХАМАС та «Ісламського джихаду» випустили близько 2,5 тисяч ракет по ізраїльських містах, включно з Тель-Авівом, Ашкелоном і Беер-Шева, та захопили кілька населених пунктів на півдні країни. Масштаб і скоординованість цієї операції свідчили про високий рівень підготовки та логістичної підтримки, що частково забезпечувалося Іраном [3, ст. 21].

Хоча Іран не брав участі безпосередньо у бойових діях, його роль полягала у стратегічному посиленні потенціалу ХАМАС, включно з постачанням технологій для ракетних програм, підготовкою кадрів та забезпеченням інформаційної взаємодії між підрозділами руху, «Хезболлою» та КВІР. Таким чином, ХАМАС продовжував залишатися ключовим інструментом Ірану у протистоянні з Ізраїлем, реалізуючи завдання стратегічного впливу без прямого військового втручання Тегерана та підтримуючи роль Ірану як регіонального гравця на палестинському напрямі.

Від моменту свого заснування ХАМАС отримував значну фінансову підтримку від Ірану, що становила сотні мільйонів доларів. Після перемоги організації на парламентських виборах у Палестині 2006 року Тегеран щомісяця надавав ХАМАС близько 13–15 мільйонів фунтів стерлінгів для покриття витрат державного апарату та забезпечення соціальних програм у секторі Газа. Ця підтримка включала не лише грошові перекази, а й технічне забезпечення та консультації щодо управління державними структурами, що зміцнювало політичний вплив ХАМАС у Палестині.

Проте відносини з Іраном зазнали різкого охолодження після початку громадянської війни в Сирії, коли Тегеран підтримав режим Асада, а ХАМАС зайняв позицію на боці сирійських повстанців, які прагнули повалити режим. У результаті фінансування ХАМАСу було зменшене на 15 мільйонів фунтів стерлінгів на місяць, що спричинило тимчасові труднощі у функціонуванні адміністративних та військових структур руху.

Відносини між Іраном і ХАМАС були поступово відновлені у 2017 році, після оприлюднення нової політичної хартії ХАМАС, що демонструвала адаптацію руху до регіональних умов та відновлення довіри ключових союзників. Станом на серпень 2018 року Іран щорічно переказував організації близько 70 мільйонів доларів, що дозволяло підтримувати як політичну, так і військову діяльність руху. У серпні 2019 року ізраїльська влада повідомила про подальше збільшення фінансування ХАМАСу з боку Ірану до 30 мільйонів доларів на місяць, частково з метою отримання розвідувальних даних про ізраїльські ракетні запаси та зміцнення спільної військової координації у межах «вісі спротиву» [5, с. 79].

Дослідження ролі ліванської «Хезболли» та палестинського ХАМАС підтверджує їхню ключову функцію як проксі-акторів Ірану у регіоні. «Хезболла» виступає основним інструментом реалізації стратегічних цілей Тегерана в Лівані та на північному напрямку Ізраїлю, поєднуючи військову міць, політичний вплив і здатність до асиметричних операцій. Організація забезпечує Ірану безпосередній контроль над регіональними процесами та слугує фактором стримування для Ізраїлю.

ХАМАС є важливим інструментом реалізації стратегічних інтересів Ірану у Палестині. Завдяки тісній співпраці з рухом, Тегеран має можливість впливати на події в секторі Газа та на Західному березі без прямого залучення власних збройних сил. Через ХАМАС Іран протистоїть Ізраїлю, посилює свій політичний і військовий вплив у межах концепції «вісі спротиву», формує інформаційне поле, що відповідає його стратегічним цілям, та забезпечує

гнучкість у регіональній політиці, координуючи дії з місцевими союзниками і мінімізуючи ризики прямого втручання.

Отже, аналіз обох організацій показує, що Іран ефективно використовує проксі-акторів для реалізації своїх стратегічних цілей, поєднуючи військові, політичні та інформаційні інструменти впливу, що значно посилює його позиції у протистоянні з Ізраїлем та дозволяє ефективно контролювати регіональні процеси без надмірного виснаження власних ресурсів.

РОЗДІЛ III

ІНСТРУМЕНТИ ТА НАСЛІДКИ ПРОКСІ-КОНФЛІКТУ

3.1. Військова підтримка: постачання зброї та підготовка проксі-акторів

Військова підтримка є ключовим інструментом, через який Іран формує та утримує мережу своїх проксі-акторів на Близькому Сході. Постачання озброєнь, передавання технологій, фінансування виробництва зброї на місцях та систематична військовий вишкіл бойовиків створили основу для довгострокової присутності Ірану в регіоні. Для Ізраїлю це становить одну з найбільших стратегічних загроз, адже проксі-угруповання отримують дедалі складніші ракетні та безпілотні системи, що дозволяють вести дистанційну війну з мінімальним прямим залученням Тегерана.

З моменту Ісламської революції 1979 року, яка проголосила Ізраїль «сіоністським утворенням», що підлягає знищенню, Іран розпочав формування так званої «Вісі опор» – мережі союзних збройних угруповань, спрямованих проти Ізраїлю та його західних партнерів. Найбільш значущим актором у цій осі, що отримує колосальну військову допомогу, є ліванська шіїтська організація «Хезболла». Іранська підтримка «Хезболли» розпочалася у 1980-х роках після ізраїльської операції «Мир Галілеї» 1982 року, де Іран різко посилив підтримку ліванських шіїтських угруповань, розглядаючи вторгнення Ізраїлю як можливість закріпитися в Лівані. Саме наслідки цієї операції створили умови для розгортання інструкторів КВІР і формування організованої «Хезболли» як головного військового проксі Тегерана [10].

Корпус вартових Ісламської революції (КВІР), зокрема його елітний підрозділ «Кодс», відіграв і продовжує відігравати вирішальну роль у підготовці бойовиків «Хезболли». Іранські інструктори забезпечували навчання тактиці, використанню протитанкових ракетних комплексів (ПТРК), таких як російські «Корнет» та іранські модифікації, а також запуску ракетних систем

[37, с. 52]. З роками, військовий арсенал «Хезболли» перетворився з партизанського на квазідержавний. «Хезболла», ймовірно, є найбільш озброєною недержавною групою у світі, і значну частину її арсеналу становлять запаси ракет, ракетних систем та безпілотних літальних апаратів. За оцінками, кількість ракет і ракетних комплексів, якими володіє «Хезболла», коливається від 120 000 до 200 000 одиниць. Завдяки тісним зв'язкам організації з Іраном, існує висока ймовірність того, що Тегеран швидко поповнить її арсенал у разі конфлікту з Ізраїлем [33, с. 8]. Постачання здійснювалося переважно сухопутним шляхом через Сирію, що стало однією з головних причин частих ізраїльських авіаударів по сирійській території починаючи приблизно з 2013 року.

Ще одним критично важливим напрямком іранської військової підтримки є палестинські угруповання в Секторі Газа, насамперед ХАМАС та «Палестинський ісламський джихад» (ПІД). Хоча ХАМАС є сунітською організацією, Тегеран ігнорує конфесійні розбіжності заради спільної антиізраїльської мети. Фінансова, збройна та навчальна підтримка цих угруповань є невід'ємною частиною іранської стратегії «чотирьох фронтів» (Ліван, Сирія, Газа, Ємен). Наприклад, після значних втрат у Другій Ліванській війні 2006 року, Іран різко наростив постачання ракет для ХАМАС та ПІД. Це включало не лише готові вироби, такі як ракети «Фаджр-5» (дальність близько 75 км), але й технології та матеріали для локального виробництва ракет, як-от сімейство «Кассам» та, згодом, більш далекобійних систем [30].

Іранські інструктори з КВІР допомагали у вдосконаленні методів контрабанди зброї через тунелі з Єгипту та навчали оперативників ХАМАС і ПІД використанням протитанкової зброї, безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та складній тактиці ведення бою.

Атака ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 року продемонструвала якісний стрибок у підготовці та озброєнні угруповання, що не було б можливим без багаторічної іранської підтримки, включно з навчанням використання БПЛА-камікадзе та високоорганізованою координацією нападу.

На сирійському фронті, після початку громадянської війни у 2011 році, Іран розгорнув масштабну програму військової підтримки режиму Башара Асада, що одночасно слугувало розбудові інфраструктури для постійної присутності на кордоні з Ізраїлем. Підрозділи КВІР та шіїтські ополчення, які фінансуються і тренуються Іраном (наприклад, афганська бригада «Фатіміюн» та пакистанська «Зейнабіюн»), розміщуються по всій Сирії, становлячи пряму загрозу Ізраїлю. У період з 2013 по 2025 рік, Ізраїль регулярно проводив повітряні удари по сотнях цілей у Сирії (так звана «Кампанія між війнами»), спрямованих саме на зрив іранського постачання «зброї, що змінює правила гри» та демонтаж іранських військових баз [15].

Ізраїль, зі свого боку, також активно застосовує інструменти військової підтримки та підготовки для протидії Ірану, хоча його тактика є більш прихованою та менш орієнтованою на формування великих проксі-армій, як це робить Тегеран. Ізраїльська стратегія концентрується на використанні недержавних акторів та прямих військових заходів для дестабілізації іранського режиму та перешкоджання його ядерній та ракетній програмам.

Одним із найбільш суперечливих аспектів є гіпотетична підтримка Ізраїлем іранських опозиційних груп. Хоча прямі докази масштабного постачання зброї є рідкісними, ізраїльські спецслужби, зокрема Моссад, підозрюються у співпраці з опозиційними елементами. Наприклад, у 2000-х та 2010-х роках періодичні атаки на іранські ядерні об'єкти та ліквідації ключових іранських науковців, таких як Мохсен Фахрізаде у 2020 році, демонструють високий рівень інфільтрації та використання місцевої агентурної мережі, що може бути кваліфіковано як специфічна форма проксі-активності (New York Times, 2020). Хоча Ізраїль ніколи не брав на себе відповідальність за ці операції, вони чітко відповідають його стратегічним інтересам стримування Ірану.

У контексті сирійської громадянської війни Ізраїль здійснював вибіркиму підтримку опозиційних угруповань на Голанських висотах, що протистояли режиму Башара Асада та проксі-силам Ірану, зокрема шіїтським формуванням

і «Хезболлі» [29]. Основною метою такої підтримки було створення буферної зони між ізраїльською територією та зонами, контрольованими Іраном, а також запобігання закріпленню іранської військової інфраструктури у безпосередній близькості до Ізраїлю. Підтримка мала вибірковий та тактичний характер: Ізраїль не ставив завдання підтримувати конкретні політичні ідеї сирійської опозиції, а зосереджувався на стримуванні іранської експансії та забезпеченні власної безпеки на північному кордоні. Вона включала надання гуманітарної допомоги, медичної підтримки пораненим та обмежених військових ресурсів, наприклад, обладнання, розвідувальні дані та координацію операцій проти проіранських сил.

Найбільш значущою, хоча й непрямую, формою «військової підтримки» Ізраїлю є його стратегія прямої дії, яка регулярно застосовується проти іранських логістичних ланцюгів. Ізраїльські авіаудари по Сирії з 2013 по 2025 роки є фактично контрпроксі кампанією, спрямованою на знищення іранських постачань зброї, зокрема систем PGM для «Хезболли». Ізраїльська розвідка та ВПС постійно відстежують транспортування високоточних боєприпасів, протикорабельних ракет та БПЛА, які Іран намагається перекинути через Ірак та Сирію до Лівану. Кожна ліквідація конвою чи складу є не лише знищенням зброї, а й підривом військового потенціалу та логістичної системи іранських проксі. Наприклад, у січні 2024 року, за даними іноземних ЗМІ, Ізраїль здійснив удар, націлений на високопоставлених командирів КВІР у Дамаску, які відповідали за координацію діяльності з «Хезболлою» та іншими проіранськими формуваннями [13].

Військова підтримка проксі-акторів є нерівноправною серцевиною ірано-ізраїльського протистояння, де обидві сторони застосовують принципово різні підходи. Іран здійснює комплексну підтримку своїх проксі через фінансові потоки (за оцінками, близько 100 мільйонів доларів на рік для ХАМАС і «Ісламського джихаду» та значно більше для «Хезболли»), постачання озброєнь і технологій — від іранських безпілотників Shahed до ракетних систем — а також через тренувальні місії Корпусу вартових ісламської революції (КВІР).

Це дозволяє створити потужну мережу проксі-сил, інтегровану у єдину систему обміну розвіданими та координації дій, що оточує Ізраїль та стримує його можливості на північному, східному та південному напрямках.

Ізраїль, своєю чергою, застосовує непропорційну відповідь, яка включає високоточні авіаудари по командних пунктах, складам зброї та інфраструктурі проксі-сил, проведення розвідувальних операцій для запобігання накопиченню озброєнь, а також, ймовірно, обмежену підтримку внутрішньої іранської опозиції для послаблення впливу Тегерана. Така протидія спрямована на стримування іранської експансії, деградацію «Вісі опор» та збереження стратегічної переваги Ізраїлю в регіоні без прямого вступу у повномасштабний конфлікт.

Ескалація конфлікту, яка призвела до серії прямих зіткнень у 2024–2025 роках, підкреслила критичну роль, яку грає військова підтримка проксі-акторів у формуванні регіональної архітектури безпеки. Очевидно, що ця стратегія залишатиметься домінантною, оскільки вона дозволяє обом сторонам підтримувати напругу, не переходячи до повномасштабної конвенційної війни, наслідки якої були б катастрофічними.

3.2 Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфлікту

Проксі-конфлікт між Іраном та Ізраїлем, що характеризується асиметричним застосуванням сили та залученням недержавних акторів (таких як Хезболла, ХАМАС та проіранські шіїтські ополчення в Іраку та Сирії), становить одну з найбільш затяжних та небезпечних геополітичних загроз на Близькому Сході. Роль міжнародних організацій у його врегулюванні є критично важливою, але водночас обмеженою через фундаментальні структурні сперечання, особливо між постійними членами Ради Безпеки ООН, та відсутністю єдиного юридичного поля для впливу на недержавних акторів.

На відміну від класичних міждержавних конфліктів, міжнародні організації тут виступають радше у ролі стримувачів ескалації та моніторингових інституцій, аніж ефективних посередників у повному врегулюванні.

Центральною інституцією, що теоретично має найбільший мандат на врегулювання, є Організація Об'єднаних Націй, зокрема її Рада Безпеки. Статут ООН (статті 1 та 2) прямо зобов'язує членів до мирного вирішення спорів та утримання від загрози силою. Проте, саме в ірано-ізраїльському протистоянні Рада Безпеки ООН стикається з паралічем, спричиненим правом вето постійних членів.

Сполучені Штати Америки традиційно використовують своє вето для блокування резолюцій, які вони вважають надмірно критичними щодо Ізраїлю, в той час, як Росія та Китай іноді виступають проти більш жорстких заходів щодо Ірану чи Сирії. Це призводить до ситуації, коли більшість дій ООН є або декларативними, або спрямовані на локальне стримування, а не на системне вирішення конфлікту [9, с. 53].

Найбільш помітним прикладом локальної стабілізації є діяльність Тимчасових сил ООН у Лівані. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1701, прийнята 11 серпня 2006 року після Другої лівано-ізраїльської війни, стала ключовою

правовою основою для завершення бойових дій та розгортання механізму стабілізації на Півдні Лівану. Цей документ є критично важливим для розуміння ролі міжнародних організацій у стримуванні проксі-конфлікту між Іраном (через «Хезболлу») та Ізраїлем, але водночас він містить положення, які викликали суперечки та обмежили його ефективність як інструменту повного врегулювання [8, с. 25].

Резолюція №1701 містила такі ключові елементи, які, однак, стали предметом критики:

1. Припинення бойових дій (Пункт 1): Містився заклик до повного припинення вогню, закликаючи «Хезболлу» до негайного припинення «всіх нападів» та Ізраїль до негайного припинення «всіх наступальних військових операцій».

Суперечність: Акцент на припиненні Ізраїлем наступальних операцій, на думку деяких арабських політиків, залишав Тель-Авіву право в майбутньому здійснювати силові акції, кваліфікуючи їх як оборонні дії, що потенційно дозволяло продовжувати ескалацію.

2. Виведення ізраїльських військ (Пункт 2): В резолюції була відсутня вимога негайного виведення ізраїльських військ з ліванської території. Натомість наголошувалося, що виведення має бути здійснене «якомога швидше» і, головне, «паралельно» з розгортанням на Півдні Лівану контингентів Ліванської армії та Тимчасових сил ООН у Лівані.

Значення: Фактично, РБ ООН санкціонувала перебування ізраїльських військ на окупованій території до моменту забезпечення безпекового вакууму силами ООН та Лівану.

3. Створення вільної від озброєнь зони (Пункт 8): Резолюція закликала встановити зону між «Блакитною лінією» (лінією розмежування) та річкою Літані, яка мала бути вільною від «будь-якого збройного персоналу, сил і засобів та озброєнь», за винятком тих, що належать уряду Лівану та ТСООНЛ. Це було прямим викликом військовому присутності «Хезболли» в цьому регіоні.

4. Роззброєння та Ембарго: Резолюція закликала виконати положення Таїфської угоди та Резолюцій №1559 (2004) і №1680 (2006) стосовно «роззброєння всіх збройних груп у Лівані» (що стосується «Хезболли»). Також було введено ембарго на продаж та постачання зброї Лівану, за винятком санкціонованих його урядом.

Резолюція санкціонувала збільшення чисельного складу до 15 тисяч осіб і значно розширила їхні функції.

Нові функції ТСООНЛ включали:

- нагляд за повним припиненням бойових дій;
- супровід та підтримка ліванських збройних сил у ході їхнього розгортання в південних районах, включно з «Блакитною лінією»;
- надання допомоги у забезпеченні гуманітарного доступу та безпечного повернення переміщених осіб;
- сприяння ліванським збройним силам у створенні зони, вільної від озброєнь (Пункт 8);
- завдання «вживати всі необхідні... заходи» в районах їх розгортання для забезпечення того, щоб операційна зона «не використовувалася в цілях здійснення будь-якої ворожої діяльності» та для протидії спробам перешкоджати їхньому мандату насильницькими засобами [57].

Таким чином, Резолюція №1701 створила механізм стримування ескалації, надавши ООН та Ліванській армії розширені повноваження у встановленні безпеки на півдні країни, але не змогла забезпечити повне роззброєння «Хезболли» та усунути першопричини проксі-конфлікту.

Слід відзначити, що Тимчасові сили ООН у Лівані, кількість яких налічує понад 10 000 військовослужбовців із близько 40 держав-донорів, відіграють ключову роль у моніторингу та запобіганні порушенням режиму припинення вогню. Однак, попри розширений мандат, UNIFIL не змогла домогтися повного роззброєння «Хезболли», яка є головним проксі-актором Ірану на північному кордоні Ізраїлю. Фактично, Резолюція 1701 слугує радше рамкою стримування, яка не усуває, а лише заморожує основну лінію конфлікту.

Коли ж протистояння виходить на рівень прямої міждержавної ескалації, наприклад, після безпрецедентних прямих ударів Ірану по Ізраїлю у 2024 році, Рада Безпеки ООН зазвичай обмежується екстремими засіданнями та закликами до «максимальної стриманості». Такі заяви часто відображають глибоку розбіжність поглядів між постійними членами, підкреслюючи безсилля організації у застосуванні Глави VII Статуту ООН («Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії») проти ключових сторін [20].

У звіті Національної ради розвідки США за 1985 рік Іран уже визначався як потенційна «загроза розповсюдження», а аналітики прогнозували, що Тегеран «зацікавлений у розробці об'єктів, які з рештою могли б виробляти матеріал, що розщеплюється і може бути використаний у ядерній зброї», хоча, за їх оцінкою, країні «знадобиться щонайменше десятиліття» для досягнення цієї мети [45, с. 16].

З огляду на такі ранні оцінки, які підкреслювали довгостроковий характер ядерних амбіцій Ірану, одним із найбільш ефективних інструментів міжнародного впливу стало Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), діяльність якого зосереджується на ключовому джерелі сучасної ірано-ізраїльської напруги — ядерній програмі Ірану. Саме ця програма з часом перетворилася на центральний елемент екзистенційних загроз, що визначають динаміку проксі-конфлікту: Ізраїль розглядає її як настільки небезпечну, що така загроза, на його думку, здатна виправдати превентивні військові чи кібероперації, спрямовані на її стримування

Саме тому, починаючи з середини 1990-х років, Ізраїль ініціював цілеспрямовану міжнародну кампанію, ключова суть якої полягала у створенні консенсусу щодо необхідності згортання іранського ядерного проєкту через його пряму загрозу існуванню Ізраїлю. Ця позиція була підтримана Сполученими Штатами Америки (США), що призвело до залучення МАГАТЕ як основного моніторингового та верифікаційного органу через механізми ООН.

Ситуація критично загострилася у серпні 2005 року з приходом до влади президента Махмуда Ахмадінежада. Його курс призвів до радикалізації зовнішньої політики Ірану, значного посилення антиізраїльської риторики та зайняття жорсткішої позиції щодо ядерної програми. Це призвело до різкого зростання напруги та перетворення іранської ядерної програми на гостру міжнародну кризу [34, с. 86].

У серпні 2007 року Іран та МАГАТЕ узгодили «план роботи», спрямований на поступове розв'язання невирішених питань щодо ядерної програми Ірану. Більшість проблемних аспектів, які викликали підозри щодо можливого військового виміру ядерних досліджень Ірану, справді були вирішені. Водночас як зазначив Генеральний директор МАГАТЕ Мохамед Ель-Барадей на засіданні Ради керуючих 2 червня 2008 року, залишалося «одне головне нерозв'язане питання»: можливий військовий вимір ядерної програми Ірану. Тегеран продовжував стверджувати, що ніколи не проводив робіт, пов'язаних з розробкою ядерної зброї.

Технічні консультації відбувалися між Іраном та Міжнародним агентством з атомної енергії між 2007 та 2009 роками, під час яких Агентство надало Тегерану матеріали, отримані від кількох країн, що містили рекомендації щодо можливих досліджень, пов'язаних з розробкою ядерного вибухового пристрою, зокрема роботи над ракетними боєголовками, вибуховими системами імпульсивного типу та конверсією урану.

У 2015 році між МАГАТЕ та Іраном була підписана спеціальна дорожня карта, яка встановлювала механізм поступового відновлення повного режиму перевірок та моніторингу, включно з доступом до ключових об'єктів і зобов'язанням Ірану надавати розширену інформацію про свою ядерну діяльність. Ця угода мала на меті підвищити прозорість та створити передумови для повернення Ірану до міжнародних зобов'язань, закріплених у Спільному всеосяжному плані дій [6].

Крім того, Агентство запросило у Тегерана додаткову інформацію, яка могла б вказувати на військовий вимір його ядерної програми. Серед іншого, МАГАТЕ цікавилось:

- інформацією про зустріч високого рівня в 1984 році щодо відновлення довоєнної ядерної програми;
- обставинами візиту іранських посадовців на ядерний об'єкт у Пакистані в 1987 році;
- контактами між іранськими посадовцями в 1993 році та незаконною мережею придбання ядерної зброї Абдул Кадіром Ханом;
- інформацією про роботу, яка може бути пов'язана з перероблюванням ядерних матеріалів у 2000 році [36, с. 8].

Крім цього, МАГАТЕ вимагало від Ірану додаткових пояснень щодо спроб військових структур країни отримати обладнання й матеріали подвійного призначення — такі як іскрові розрядники, програмне забезпечення для моделювання ударної хвилі та нейтронні джерела, — що потенційно можуть бути використані у дослідженнях, пов'язаних зі створенням ядерної зброї.

Особливої уваги заслуговують дані МАГАТЕ щодо рівня збагачення урану та обсягів його запасів. Після виходу США зі Спільного всеосяжного плану дій у 2018 році Іран поступово нарощував запаси урану, збагаченого до 20 % та 60 %, значно перевищуючи ліміт 3,67 %, встановлений СВПД, що не відповідає цивільним потребам країни. За даними на 2025 рік, загальний запас урану збагаченого до 60 % перевищує 400 кг, що є технічно близьким до збройового рівня (90 %) і створює серйозне занепокоєння для Ізраїлю та міжнародного співтовариства. Звіти МАГАТЕ слугують об'єктивною основою для дипломатичних ініціатив і санкцій, а також формують нейтральну платформу для оцінки ризиків та потенційних сценаріїв розвитку подій у регіоні.

У разі виявлення критичних порушень, Секретаріат МАГАТЕ може звернутися до Ради Керуючих, яка, своєю чергою, може передати справу до РБ ООН. Таким чином, МАГАТЕ є технічним «спусковим гачком» для

політичного та економічного тиску, який, хоча й не врегульовує конфлікт, але контролює його найбільш деструктивний вимір.

Європейський Союз відіграє роль не виконавця примусу, а ключового дипломатичного посередника та гаранта багатосторонніх угод. Його участь у формуванні та збереженні Спільного всеосяжного плану дій 2015 року, відомого як «ядерна угода», є найважливішим прикладом його впливу у конфлікті.

Спільний всеосяжний план дій був укладений 14 липня 2015 року між Іраном та групою Е3/ЄС+3 - Францією, Німеччиною, Великою Британією (Е3), Китаєм, Росією та Сполученими Штатами (+3) - за посередництва Європейського Союзу. Угода стала знаковим кроком у вирішенні міжнародної кризи навколо ядерної програми Ірану, яка назрівала через суперечку щодо права Ірану збагачувати уран. У рамках компромісу Іран погодився скоротити та пильно контролювати свою ядерну діяльність, чутливу до розповсюдження, в обмін на поступове скасування міжнародних санкцій [32, с. 379].

Основні вимоги СВПД охоплюють:

- збагачення урану та обмеження центрифуг: зменшення кількості IR-1 до 5 060 машин, обмеження рівня збагачення до 3,67 % протягом 15 років, використання центрифуг лише на об'єкті Natanz, контроль над дослідницькими програмами та поступове впровадження нових моделей IR-6 і IR-8;
- запаси урану: обмеження загального запасу 3,67 % збагаченого урану до 300 кг, використання або вивезення надлишку, контроль за матеріалами до 20 % для наукових цілей;
- об'єкт Фордоу та Арек: конверсія Фордоу на науково-дослідні цілі, обмеження виробництва важкої води та перероблення відпрацьованого палива в Арек, модернізація реактора з метою зниження виробництва плутонію військового класу;
- моніторинг та перевірка: реалізація «дорожньої карти» PMD, 25-річний контроль за шахтами та фабриками збагачення, 20-річний контроль за виробництвом центрифуг, 15-річний нагляд Комісії JCPOA за доступом

МАГАТЕ до недеklarованих об'єктів, постійна заборона діяльності, пов'язаної зі створенням зброї, та імплементація додаткового протоколу;

- робота Спільної комісії: контроль за виконанням угоди, вирішення спорів та можливість звернення до Ради Безпеки ООН у разі порушення [54].

Після одностороннього виходу США з угоди в травні 2018 року та поновлення американських санкцій, ЄС доклав надзвичайних зусиль для збереження СВПД. Було створено спеціальний фінансовий механізм INSTEX у січні 2019 року, що мав на меті сприяти легітимній торгівлі з Іраном (насамперед гуманітарними товарами) в обхід екстериторіальних санкцій США [12, с. 3]. Незважаючи на те що INSTEX мав обмежений успіх через побоювання європейських компаній щодо американських вторинних санкцій, сам факт його створення демонструє відданість ЄС збереженню дипломатичного каналу як основного важеля стримування ескалації між Іраном та Ізраїлем. Позиція ЄС полягає в тому, що «погана угода краща за її відсутність», що забезпечує мінімальну передбачуваність іранської поведінки.

Отже, аналіз військової підтримки та ролі міжнародних організацій у врегулюванні ірано-ізраїльського протистояння дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, військова допомога Ірану проксі-акторам, включно з постачанням озброєння, матеріально-технічним забезпеченням та підготовкою бойових кадрів, залишається центральним елементом стратегії Тегерана. Такі дії посилюють напруженість у регіоні та створюють серйозну загрозу для безпеки Ізраїлю та його союзників.

По-друге, міжнародні організації, насамперед МАГАТЕ, Рада Безпеки ООН та Європейський Союз, виконують критично важливу роль у стримуванні потенційної ескалації. Через механізми моніторингу, верифікації та дипломатичного тиску вони забезпечують прозорість і контроль над ключовими аспектами ядерної програми Ірану, сприяють врегулюванню суперечностей та запобігають неконтрольованій гонитві озброєнь. Реалізація

угоди JCPOA, нагляд МАГАТЕ та дипломатичне залучення ЄС створюють умови для поетапного зняття санкцій та міжнародного стримування потенційно військових аспектів ядерної програми.

Таким чином, поєднання міжнародного контролю, дипломатичного впливу та аналізу військової підтримки проксі-акторів дозволяє оцінювати динаміку конфлікту як результат взаємодії прямого військового тиску та глобальних механізмів стримування, що є ключовим для розуміння сучасної ірано-ізраїльської конфронтації.

ВИСНОВКИ

У ході виконання магістерської роботи було систематизовано теоретичні основи проксі-конфліктів, визначено їхні ключові характеристики та проаналізовано їхнє місце у сучасній системі міжнародних відносин. Виявлено, що проксі-конфлікти є формою непрямого протистояння, при якому держави чи інші суб'єкти міжнародних відносин реалізують свої стратегічні інтереси через підтримку локальних або регіональних акторів, уникаючи прямого військового зіткнення. Такий підхід дозволяє державам зменшувати ризики ескалації та міжнародного засудження, одночасно зберігаючи значний вплив на регіональні процеси.

Особливу увагу приділено визначенню ознак проксі-конфліктів, серед яких виділяються асиметричність участі сторін, використання фінансових, матеріальних та інформаційних ресурсів для підтримки проксі-акторів, а також значення ідеологічних, релігійних і політичних факторів у формуванні динаміки таких конфліктів. У межах дослідження на прикладі ірано-ізраїльського протистояння було показано, що Іран активно підтримує регіональні групи, такі як «Хезболла», ХАМАС та інші, використовуючи проксі-стратегію як інструмент забезпечення власної безпеки та впливу на Близькому Сході. Ізраїль, своєю чергою, реагує на таку підтримку через превентивні військові операції та дипломатичний тиск, що підтверджує складність і багатошаровість сучасних проксі-конфліктів.

Узагальнення теоретичних підходів і практичний аналіз конкретного конфлікту свідчать про те, що проксі-конфлікти набули особливої актуальності в умовах сучасної міжнародної системи, де пряме зіткнення великих держав є високоризиковим, а вплив на регіональні процеси здійснюється через опосередковані інструменти. Водночас вони створюють тривалі зони нестабільності, ускладнюють миротворчі процеси та потребують комплексного підходу до аналізу й врегулювання.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють не лише структурувати чинні наукові концепції проксі-конфліктів, а й показати їхню практичну значущість на прикладі ірано-ізраїльського протистояння, що може слугувати основою для подальших досліджень регіональної безпеки та міжнародної політики непрямого впливу.

Аналіз відносин між Іраном та Ізраїлем у період до Ісламської революції 1979 року показав, що протягом цього часу відносини між двома державами носили переважно прагматичний і стратегічний характер, обумовлений спільними регіональними та міжнародними інтересами. Іран за режиму шаха Мохаммеда Реза Пахлаві активно підтримував політику стабільності на Близькому Сході, прагнучи протидіяти арабському націоналізму та радянському впливу, що збігалось з інтересами Ізраїлю щодо забезпечення власної безпеки та регіональної стабільності.

У рамках співпраці відзначалася тісна економічна та військова взаємодія: Іран постачав стратегічні ресурси, зокрема нафту, а Ізраїль надавав технологічну, військову та розвідувальну підтримку. Водночас відносини залишалися конфіденційними та обмеженими у публічній площині через чутливість регіонального політичного контексту, зокрема неприйняття багатьма арабськими державами відкритої співпраці з Ізраїлем.

Довоєнний період характеризувався стабільним прагматичним партнерством, яке ґрунтувалося на взаємних інтересах у забезпеченні безпеки та протидії загрозам із боку регіональних та глобальних акторів. Проте цей період заклав основи для різкої трансформації іранської зовнішньої політики після Ісламської революції 1979 року, коли відносини Ірану та Ізраїлю набули конфронтаційного характеру.

Після Ісламської революції 1979 року зовнішня політика Ірану зазнала суттєвих змін, які визначили нову траєкторію державної поведінки на регіональному та міжнародному рівні. Основними ознаками цих змін стали ідеологізація зовнішньої політики та конфронтаційний підхід до Ізраїлю і США, що суттєво відрізнялося від прагматичного і стратегічного характеру

довоєнного періоду. Іран почав активно підтримувати регіональні рухи опору та воєнізовані угруповання, використовуючи проксі-акторів для реалізації своїх стратегічних інтересів без прямого військового зіткнення.

Такі трансформації створили нову динаміку ірано-ізраїльського протистояння, що базується на непрямому впливі, асиметричних методах взаємодії та регіональних альянсах. Впровадження ідеологічного підходу у зовнішній політиці дозволило Ірану посилювати свій вплив на Близькому Сході та формувати довгострокову стратегію стримування супротивників. Революційний період став точкою перелому, що визначила сучасну роль Ірану у регіональній безпеці та конфліктології Близького Сходу.

Дослідження ролі ліванської організації «Хезболла» показало, що вона є ключовим проксі-актором Ірану у регіоні Близького Сходу. Організація виконує функції політичного, військового та соціального інструменту впливу Ірану, поєднуючи військову міць із високим рівнем мобілізації населення та підтримки серед шіїтської громади. Структура «Хезболли» включає політичний блок, військове крило та соціально-гуманітарні служби, що забезпечує комплексну реалізацію стратегічних цілей Ірану.

Стратегічна значущість «Хезболли» полягає у здатності Ірану просувати власні інтереси, здійснювати асиметричні операції проти Ізраїлю та впливати на політичні процеси в Лівані та регіоні загалом. Через підтримку цієї організації Іран посилює свій регіональний вплив без прямого військового втручання, що робить «Хезболлу» важливим елементом ірано-ізраїльського протистояння та системи регіональної безпеки Близького Сходу.

Аналіз діяльності ХАМАС показав, що організація є важливим проксі-актором Ірану у Палестині та регіоні Близького Сходу загалом. ХАМАС використовується Іраном для просування стратегічних інтересів, включаючи політичний і військовий вплив на Сектор Гази, протидію Ізраїлю та зміцнення позицій шіїтського блоку в регіоні. Організація отримує фінансову, військову та матеріально-технічну підтримку, що дозволяє їй реалізовувати активні дії

проти ізраїльських цілей, одночасно слугуючи інструментом регіональної політики Ірану без прямого залучення власних збройних сил.

Місце ХАМАС у системі іранських стратегічних цілей полягає у забезпеченні контролю над геополітичними процесами в регіоні, підтримці режиму стримування проти Ізраїлю та зміцненні позицій Ірану як регіональної держави-акторки непрямого впливу. Таким чином, ХАМАС виконує роль ключового інструменту просування іранської зовнішньої політики, забезпечуючи реалізацію як військових, так і політичних цілей у контексті проксі-конфліктів.

Інструменти військової підтримки свідчать про те, що Іран використовує різноманітні методи для забезпечення своїх проксі-акторів, таких як «Хезболла» та ХАМАС. До них належать постачання сучасного озброєння, фінансування, організація навчальних програм та тренувальних таборів, надання розвідувальної та технічної підтримки. Такі інструменти дозволяють Ірану підвищувати боєздатність проксі-акторів і забезпечувати реалізацію стратегічних цілей без прямого залучення власних збройних сил.

Використання цих механізмів посилює асиметричний характер протистояння з Ізраїлем і дозволяє Ірану впливати на регіональні політичні та військові процеси. Система військової підтримки проксі-акторів стає ключовим елементом ірано-ізраїльського протистояння, забезпечуючи контроль над регіональними конфліктами та збереження стратегічної переваги Ірану в Близькому Сході.

У контексті ірано-ізраїльського протистояння діяльність міжнародних організацій демонструє, що їхня роль зосереджена на врегулюванні конфлікту за допомогою дипломатичних, політичних та гуманітарних заходів. ООН здійснює моніторинг ситуації, проводить переговори, закликає сторони до стриманості та надає гуманітарну допомогу постраждалим. МАГАТЕ контролює ядерну діяльність Ірану та сприяє дотриманню міжнародних зобов'язань у сфері ядерної безпеки. СВДП (Спільний всеосяжний план дій) є ключовим інструментом дипломатичного врегулювання ядерної програми

Ірану та забезпечує механізми контролю і моніторингу, спрямовані на зниження напруженості у регіоні. ЄС координує санкції, дипломатичний тиск і політичні ініціативи, спрямовані на мирне врегулювання конфліктів і стабілізацію ситуації на Близькому Сході.

Водночас ефективність діяльності цих організацій обмежена через асиметричний характер конфлікту, активне використання Іраном проксі-акторів та політичні інтереси ключових держав. Попри це, їхня діяльність залишається важливим інструментом стримування ескалації, створення можливостей для дипломатичного діалогу та часткового пом'якшення гуманітарних наслідків протистояння.

Попри ці обмеження, міжнародні організації виконують важливу функцію стримування ескалації та створення платформи для дипломатичного діалогу. Їхня діяльність сприяє частковому пом'якшенню наслідків конфлікту, забезпеченню гуманітарного захисту та підтримці норм міжнародного права, проте повне врегулювання протистояння можливе лише за умови комплексного підходу та участі всіх регіональних і глобальних акторів.

Отже, проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що проксі-конфлікти є важливою частиною сучасної системи міжнародних відносин, що реалізуються через непрямий вплив держав на регіональні актори. На прикладі ірано-ізраїльського протистояння виявлено, що довоєнний період характеризувався прагматичним та стратегічним партнерством між Іраном і Ізраїлем, тоді як після Ісламської революції 1979 року зовнішня політика Ірану стала ідеологізованою та конфронтаційною, активізувавши використання проксі-акторів. Ліванська «Хезболла» та ХАМАС відіграють ключову роль у реалізації стратегічних цілей Ірану, забезпечуючи політичний та військовий вплив на регіон, а система військової підтримки, включно з постачанням озброєння та підготовкою кадрів, підсилює їхню ефективність у протистоянні з Ізраїлем. Водночас діяльність міжнародних організацій залишається обмеженою, виконуючи роль стримування ескалації та гуманітарного пом'якшення наслідків конфлікту. Таким чином, ірано-ізраїльське

протистояння на прикладі проксі-акторів демонструє складність регіональної безпеки та важливість комплексного підходу до аналізу і врегулювання сучасних конфліктів Близького Сходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Від союзників до ворогів: як Іран та Ізраїль стали головними суперниками на Близькому Сході. URL: <https://explainer.ua/vid-soyuznykiv-do-vorogiv-yak-iran-ta-izrayil-staly-golovnyimi-supernykamy-na-blyzkomu-shodi/> (дата звернення: 02.09.2025)
2. Війна в Анголі: роки, перебіг подій і підсумки збройного конфлікту URL: <https://presa.com.ua/navchannia/vijna-v-angoli-roki-perebig-podij-i-pidsumki-zbrojnogo-konfliktu.html#uchast-srsr-u-boiovykh-diiakh> (дата звернення: 02.09.2025)
3. Воєнно-історичний опис російсько-української війни: Вип. 20: жовтень 2023 року / Міністерство оборони України, Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ, 2023. 196 с.
4. Дзюбенко В. Д. Релігійний вимір діяльності ХАМАС та його значущість у розвитку арабо-ізраїльського конфлікту. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків : ХНПУ, 2019. Вип. 52 (II). С. 83–89.
5. Завада Я. І., Шлапак Р. С. Терористична діяльність Хамас та Хезболли в регіоні Близького Сходу в XXI столітті. Політикус : наук. журнал. 2022. № 3. С. 77–82.
6. Іран і МАГАТЕ підписали "дорожню карту". URL: https://lb.ua/world/2015/07/14/310869_iran_magate_podpisali_dorozhnuyu.html (дата звернення: 10.09.2025)
7. Проксі-війни як елемент сучасної гібридної війни URL: <https://sidcon.com.ua/tpost/n1d41ghbz1-proks-vini-yak-element-suchasno-gbridno> (дата звернення: 25.09.2025)
8. Скороход Ю. С. Рада Безпеки ООН та конфлікт 2006 року на Півдні Лівану. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 96, ч. 1. С. 12–26.

9. Тимків О. В. Міжнародно-правові механізми стримування проксі-конфліктів на Близькому Сході. Зовнішня політика та дипломатія: науковий вісник. 2023. Вип. 5. С. 45–58.
10. Фещенко А. Розвиток безпілотних літальних апаратів за досвідом застосування у військових операціях Ізраїлю. Воєнна історія. 2009. № 6 (48). URL: https://warhistory.ukrlife.org/6_09_4.html (дата звернення: 02.04. 2025)
11. 45 років після Ісламської революції: як Іран став частиною нової "осі зла". WeUkraine. URL: <https://weukraine.tv/article/45-rokiv-pislja-islamskoji-revoljutsiji-jak-iran-stav-chastinoju-novoji-vissi-zla/> (дата звернення: 16.09.2025)
12. Aftalion M. INSTEX, a game changer? Report of the European Union (EU) Non-Proliferation and Disarmament Consortium. 2019. Vol. 2. P. 28.
13. Al Jazeera. Iran-Israel tensions: Strike in Damascus targets senior IRGC commanders. Al Jazeera. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2024/1/20/iran-israel-tensions-strike-in-damascus-targets-senior-irgc-commanders> (дата звернення: 01.04.2025).
14. ALMadani, A. The new Hamas document: An analytical reading of its development and application Dokumen Hamas baru: Interpretasi analitik tentang perkembangan dan aplikasi. Masyarakat, Kebudayaan dan Politik. 2017. Vol. 30, № 4. P. 406–417.
15. Bar-Siman-Tov, Y. The Strategy of War by Proxy. Cooperation and Conflict. 1984. Vol. 19. P. 264–265.
16. Byman, D. Deadly Connections: States that Sponsor Terrorism. New York: Cambridge University Press, 2005. 388 p.
17. Byman D. Why engage in proxy war? A state's perspective. Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/articles/why-engage-in-proxy-war-a-states-perspective/> (дата звернення 05.11.2025).
18. Deutsch K. W. External Involvement in Internal Wars. In: Eckstein, H. (ed.) Internal War: Problems and Approaches. New York: Free Press of Glencoe, 1964. P. 102.

19. Doctrine of Hezbollah. Wilson Center. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/doctrine-hezbollah> (дата звернення: 01.10.2025).
20. Emergency Meeting on Israeli Airstrikes against Iran. Security Council Report. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2024/10/emergency-meeting-on-israeli-airstrikes-against-iran.php> (дата звернення: 05.06.2025).
21. Explainer: The First Intifada. IMEU. URL: <https://imeu.org/resources/resources/explainer-the-first-intifada/240> (дата звернення: 07.08.2025).
22. Friendship and understanding: The unsuspected period in Israeli-Iranian relations. Abramundi. URL: <https://www.abramundi.org/posts-arab/friendship-and-understanding-the-unsuspected-period-in-israeli-iranian-relations> (дата звернення: 17.08.2025).
23. Hezbollah's Evolution: From Lebanese Militia to Regional Player Nov. 1, 2017. 25 p.
24. History of the middle east – 1800 to present review. Key term – Savak. Fiveable. URL: <https://fiveable.me/key-terms/history-middle-east-since-1800/savak> (дата звернення: 15.04.2025).
25. Holsti, K. J. The State, War and the State of War. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P. 22. K. J. Holsti, The State, War and the State of War (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 22.
26. Iran and Israel, A Chronology From the Jews of Ancient Persia to Modern Day Iran. Mohammad Mossadegh. URL: <https://www.mohammadmossadegh.com/news/israel-iran-relations/> (дата звернення: 17.10.2025).
27. Iranian Revolution. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Iranian-Revolution> (дата звернення: 18.04.2025).

28. Israel Not Invited to Participate in Iran's 2500th Anniversary Celebration. JTA. URL: <https://www.jta.org/archive/israel-not-invited-to-participate-in-irans-2500th-anniversary-celebration> (дата звернення: 18.05.2025).

29. Israel provides steady flow of cash, aid to Syrian rebels, says WSJ report. Times of Israel. URL: <https://www.timesofisrael.com/israel-provides-steady-flow-of-cash-aid-to-syrian-rebels-report/> (дата звернення: 18.09.2025).

30. Israel Resumes Campaign to Hinder 'Iranian Entrenchment' In Syria. Asharq Al-Awsat. URL: <https://english.aawsat.com/home/article/2728931/israel-resumes-campaign-hinder-%E2%80%99iranian-entrenchment%E2%80%99-syria> (дата звернення: 18.09.2025).

31. Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) — Containing Iran's Access to Nuclear Weapons. 2015. URL: https://israeled.org/joint-comprehensive-plan-of-action-jcpoa-containing-irans-access-to-a-nuclear-weapon/?gad_source=1&gad_campaignid=22588673882&gbraid=0AAAAAqrH3egbdrzNDKQSMHBDEjopX2_Er&gclid=Cj0KCQiAoZDJBhC0ARIsAERP-F-6NM-I3aDBW_K1hekjshcUtjTfz2yOV7Cv1ZH0VIRDV5QgpKOMBiYaAjZYEALw_wcB (дата звернення: 8.09.2025).

32. Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, Vienna. – Reproduced as Annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015; Erästö T. Implementation of the Joint Comprehensive Plan of Action. SIPRI Yearbook 2019. P. 378–386.

33. Jones S. G., Byman D., Palmer A., McCabe R. The Coming Conflict with Hezbollah. 1 Mar. 2024. 22 p.

34. Kasra N. Ahmadinejad: The Secret History Of Iran's Radical Leader. California: University of California Press, 2008. 313 p.

35. Kaye, D. D., Nader, A., & Roshan, P. A Brief History of Israeli-Iranian Cooperation and Confrontation. In: Israel and Iran: A Dangerous Rivalry. 2011. P. 9–18

36. Kerr P. K. Iran's Nuclear Program: Status. CRS Report No. CRS75700. 2009. 26 p.

37. Kharrazi S. Hezbollah's Evolving Arsenal: The Role of Iranian Technology Transfer. *Journal of Middle Eastern Affairs*. 2023. Vol. 15, № 3. P. 45–68.
38. Lebow, R. N. *Why Nations Fight*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 97.
39. Levitt, M. *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2013.
40. Loveman, C. Assessing the Phenomenon of Proxy Intervention. *Conflict, Security and Development*. 2002. Vol. 2, № 3. P. 30.
41. Makdisi, U. *The Culture of Sectarianism*. Berkeley · Los Angeles · London: University of California Press, 2000. URL: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft2r29n8jr;chunk.id=0;doc.view=print> (дата звернення: 8.09.2025).
42. Mitchell, S. C. *The Function of Religion in the Israeli-Palestinian Conflict*: Master's thesis. Portland : Portland State University, 2017. 53 p.
43. Morgenthau, H. To Intervene or Not to Intervene. *Foreign Affairs*. 1967. Vol. 45, № 3. P. 425
44. Nagle, J., & Clancy, M. A. Power-sharing after civil war: Thirty years since Lebanon's Taif agreement. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2019. Vol. 25, № 1. P. 1–8.
45. National Intelligence Council. *The Dynamics of Nuclear Proliferation: Balance of Power and Constraints*. September 1985. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88T00565R000600950003-9.pdf> (дата звернення: 8.04.2025).
46. November 1967: U.N. Security Council Resolution 242 Becomes Framework for Possible Arab-Israeli Negotiations URL: https://israeled.org/un-security-council-resolution/?gad_source=1&gad_campaignid=22588673882&gbraid=0AAAAAqrH3ehiCQWEMtxNKXZUIVpct9I7o&gclid=Cj0KCQiAiKzIBhCOARIsAKpKLANOyO

[0C1cmgFpcjLMVy_Pgwv0vrt9hS2HTrY_P2BVX5znAL7x4KGREaAleEEALw_wc](#)
B (дата звернення: 18.09.2025).

47. Parsi T. Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the U.S. New Haven: Yale University Press, 2007. 367 p

48. Phinney T. R. The Second Palestinian Intifada. In: Airpower versus Terrorism: Three Case Studies. Maxwell Air Force Base, Alabama: Air University Press, 2007. Chapter 4. P. 43–64.

49. Rezeg A. A. Understanding Iran-Hamas relations from a defensive neo-realist approach . İran Çalışmaları Dergisi. 2020. Vol. 4, № 2. P. 385–409.

50. Saffari S. The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution of 1979. British Journal of Middle Eastern Studies. 1993. Vol. 20, № 1. P. 64–82.

51. Secret 'Kill List' Proves a Test of Obama's Principles and Will The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2012/05/29/world/obamas-leadership-in-war-on-al-qaeda.html> (дата звернення: 18.03.2025).

52. Segev S. The Iranian Triangle. New York: Free Press, 1988. P. 114–115.

53. Singer P. W. Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the Twenty-First Century . New York: Penguin, 2010. P. 499.

54. The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance. Arms Control Association. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/joint-comprehensive-plan-action-jcpoa-glance> (дата звернення: 8.05.2025).

55. The Mass Deportation of 1992. B'Tselem. URL: https://www.btselem.org/deportation/1992_mass_deportation (дата звернення: 1.10.2025).

56. Tillema, H. Foreign Overt Military Intervention in the Nuclear Age. Journal of Peace Research. 1989. Vol. 26, № 2. P. 179.

57. UN Security Council. Resolution 1701 (2006), adopted at the 5511th meeting on 11 August 2006. – S/RES/1701(2006).URL:

https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/s_res_17012006.pdf (дата звернення 05.09.2025).

58. VIRTUSMUN'24 UNSC. Study Guide: The Middle East on the Brink of War: Mediating the Iran-Israel Conflict After Iran's Missile Attack on Israel. Under Secretary General Ahmed Elkahlout. – 14–15 December 2014. URL: <https://www.scribd.com/document/801845319/UNSC-Study-Guide> (дата звернення 05.11.2025).

59. What Is Hezbollah? Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-hezbollah> (дата звернення 05.16.2025).